

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS

KÖZRENDŰ ÉS NEM SZABAD EREDETŰ HADAKOZÓ NÉPELEMELK AZ ÁRPÁD-KORBAN

I. Európai kitekintés

A középkori Európában a hadakozás főként a nemesek feladata volt. A nemzetségek előkelőiből és a fegyveres kíséretnek tagjaiból kialakult feudális nemesesség, mely Európa történetében hosszú évszázadokig, egészen a XIX. századig döntő szerepet vitt, kiváltságait, irányító szerepét „honvédő”, hadakozó funkciójából eredeztette, s „harcias” jellegét még akkor is hangsúlyozta, mikor a tényleges hadakozásban már alig volt szerepe. A X—XV. században a haditechnika alakulása is kedvezett a nemességnek. Az e korszakban uralkodó fegyvernem, a nehéz (és egyre nehezebbé váló) fegyverzetű lovasság harceljárásának elsajátítása nagy gyakorlatot, sok szabadidőt és nem csekély fizikai erőt kívánt. Csakis olyan harcos kezelhette hatékonyan a hosszú lovagi lándzsát, a súlyos, kétélű kardot, aki nem maga termelte a számára szükséges javakat, vagyis ki- nek ellátásáról mások gondoskodtak. A feudális terménygazdálkodás korában csak egy földbirtokkal és a földbirtokot megművelő paraszttal bíró személy, más szóval feudális úr volt erre képes, valamint az uralkodó, vagy valamely más nagyúr „kenyerén élő”, általa közvetlenül ellátott harcos.

A X—XV. századi Európa hadseregeiben harcoló nehézlovasok tehát többségükben földbirtokos nemesek voltak. A fejlődés során általában ilyenekké váltak a fegyveres kíséret tagjai is.¹

1 A feudális nemességről általában l.: *Marc Bloch*: La société féodale. Les classes et le gouvernement des hommes. Párizs, 1949. passim; *Rushton Coulborn* (szerk.): Feudalism in History. Princeton, 1956. passim; *Karl Bosl*: Der „aristokratische Charakter” europäischer Staats- und Sozialentwicklungs. Historisches Jahrbuch, 14. k. (1955) 631—642. o.; *Otto Brunner*: Inneres Gefüge des Abendlandes. In: Historia Mundi 6. k. Hohes und spätes Mittelalter. Bern, 1958. 343. és köv. o.; A germán őnemességről l.: *Ernst Mayer*: Der germanische Uradel. ZRG Germ. Abt. 32. k. (1911) 41—228. o.; *Karl Bosl*: Staat, Gesellschaft und Wirtschaft. In: *B. Gebhardt* (szerk.): Handbuch der deutschen Geschichte I. k. Frühzeit und Mittelalter, 9. kiadás (szerk. *H. Grundmann*) Stuttgart, 1970. 590—593., 602. o.; *Hermann Conrad*: Deutsche Rechtsgeschichte I. k. Frühzeit und Mittelalter. 2. kiadás, Karlsruhe, 1962. 13—14.; 109—111; 116—117. o. A frank nemesség kialakulására l. *Jean-Pierre Bodmer*: Der Krieger der Merovingerzeit und seine Welt. Eine Studie über Kriegerum als Form der menschlichen Existenz im Frühmittelalter. Zürich, 1957. passim; *Alexander Bergengruen*: Adel und Grundherrschaft im Merovingerreich. Siedlungs- und standesgeschichtliche Studie zu den Anfängen des fränkischen Adels in Nordfrankreich, und Belgien. Wiesbaden, 1958. Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte. Beiheft 41., passim.; *Rolf Sprandel*: Struktur und Geschichte des merovingischen Adels. HZ 193. (1961.) 33—71. o.; *Johanna Maria van Winter*: Rittertum. Ideal und Wirklichkeit. München, 1959. 82. és köv. o.

A francia nemességről l. elsősorban *M. Bloch* id. művét, rajta kívül a régebbi irodalomból: *P. Guithiermoz*: Essai sur l'origine de la noblesse en France du Moyen Age. Párizs, 1902., passim.; *Robert Holtzmann*: Französische Verfassungsgeschichte von der Mitte des neunten Jahrhunderts bis zur Revolution. München—Berlin, 1910. 37. o.

Az újabb, nagyrészt *M. Bloch* elméletével (mely szerint a francia nemesség kizárólag a lovagságból alakult ki) vitatkozó irodalomból: *P. Bonenfant—G. Despy*: La noblesse en Brabant aux XII. et XIII. e siècles. Le Moyen Age. 1958. 27—66. o.; *Leo Verriest*: Noblesse. Chevalerie. Lignages. Condition des biens et des personnes. Seigneurie. Ministerialité. Bourgeoisie. Echevinages. Bruxelles, 1960. 53—64. o.; *Léopold Genicot*: La noblesse au Moyen Age dans l'ancienne „Francie”. Annales. Économies, Sociétés, Civilisations. 1962. 1—22. o.; *L. Genicot*: La noblesse au moyen age dans l'ancienne „Francie”: continuité, rupture au évolution. Comparative Studies in Society and History. An International

Mégsem mondhatjuk, hogy a középkori Európa hadseregeiben kizárólag föld-birtokos nemesek harcoltak volna. Már csak azért sem, mert a lovagi fegyver-nem kétségtelen túlsúlya, döntő szerepe ellenére egyetlen olyan haderő sem létezett, melyben kizárólag nehézlovasok harcoltak, szükség volt más fegy-vernemekre is, s e fegyvernemekben — legalábbis Nyugat-Európában — a feudális nemes nem szívesen harcolt. A nemesség száma nem is volt túlságosan nagy. Ha nagyobb hadseregekre volt szükség, másokat, nem nemeseket is fegy-verbe kellett szólítani. Az állandóan hadakozó nemesség száma a harci veszte-ségek következtében is „megkopott”, s bizonyos házassági szokások is elősegít-tették a nemesség számának csökkenését.²

Quarterly. Vol. V. 1962—1963. 52—59. o.; *Jacques Boussard*: L'origine des familles seigneuriales dans la région de la Loire moyenne. Cahiers de la civilisation médiévale X. e — XII. e siècles. 1962. 302—322. o.; *Otto Forst de Butlagia*: The Nobility in the European Middle Ages. Comparative Studies in Society and History. An International Quarterly. Vol. V. 1962—1963. 60—75. o.; *Jacques Le Goff*: Das Hochmittelalter. Fischer Weltgeschichte, Band 11. Frankfurt am Main, 1965. 62—64. o.; *Georges Duby*: La société aux XI. e et XII. e siècles dans la région mâconnaise. Párizs, 1953., passim.; *G. Duby*: Une enquête à poursuivre: la noblesse dans la France médiévale. Revue Historique, Tom. CCXXVI. (1961) 1—22. o.; *Guy Fourquin*: Seigneurie et féodalité au moyen âge. Párizs, 1970. L'historien. Section dirigée par Roland Mousnier, 2. 74—84. o.; *Jean-François Lemarignier*: La France médiévale: institutions et société. Párizs, 1970. 163—166. o.; *P. van Luyn*: Les milites dans la France du XI. e siècle. Examen des sources narratives. Le Moyen Age. Tom. LXXVII. (1971) 205—224. o.

A német nemességről: *Olto Freiherr von Dungen*: Der Herrenstand im Mittelalter. Eine sozialpolitische und Rechts-geschichtliche Untersuchung. I. k. Papiermühle, 1908.; *Heinrich Mißeis*: Der Staat des hohen Mittelalters. Grund-linien einer vergleichenden Verfassungsgeschichte des Lehnzeitalters. 5. kiadás, Weimar, 1955., passim.; *Heinrich Dannbauer*: Adel, Burg und Herrschaft bei den Germanen. Grundlagen der deutschen Verfassungsentwicklung, in: *H. Dannbauer*: Grundlagen der mittelalterlichen Welt. Skizzen und Studien. Stuttgart, 1958.; *Karl Bosl*: Die germanische Kontinuität im deutschen Mittelalter (Adel—König—Kirche) in: *K. Bosl*: Frühformen der Gesellschaft im mittelalterlichen Europa. Ausgewählte Beiträge zu einer Strukturanalyse der mittelalterlichen Welt. München—Wien, 1966. 80—105. o., s ugyanabban a kötetben az „Adel” c. tanulmány, 220—227. o.; *Friedrich Liltge*: Deutsche Sozial und Wirtschaftsgeschichte. Ein Überblick. 3. kiadás. Berlin—Heidelberg—New-York, 1966. 20. és köv. o.; *Gerd Tellenbach*: Die Germanen und das Abendland bis zum Beginn des dreizehnten Jahrhunderts. In: Saeculum Welt-geschichte. Band VI. Die Hochkulturen im Zeichen der Weltreligionen 2. Das dreifache Mittelalter: Bizanz, Islam, Abendland, China, Korea, Japan, Zentralasien, Afrika südlich des Sahara. Freiburg—Basel—Wien, 1967. 268—277. o.; *Wäclelm Stürmer*: Früher Adel. Studien zur politischen Führungsschicht im fränkisch — deutschen Reich vom 8. bis 11. Jahrhundert. Teil I. Stuttgart, 1973. Monographien zur Geschichte des Mittelalters (ed. *K. Bosl*). Band 6, I. passim.

Az angol nemességről: *F. M. Stenton*: The Anglo-saxon England (The Oxford History of England. 2. k.) Oxford, 1947., passim.; *A. L. Poole*: From Domesday Book to Magna Carta 1087—1216. (The Oxford History of England 3. k.) Oxford, 1953., passim.; *F. Maurice Powicke*: The Thirteenth Century 1216—1307 (The Oxford History of England 4. k.) Oxford 1953., passim.; *A. C. Poole*: Medieval England. Oxford, 1958., passim.

A spanyol nemességről: *H. Mißeis*: i. m. 414—420. o.; *F. Soldevilla*: Historia de Espana I—II. k. Barcelona, 1952., passim.; *E. Lourie*: A Society Organized for War: Medieval Spain. Past and Present, 1966. 54—76. o.

A cseh nemességről: *Julius Lippert*: Sozialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit. I. k. Prága—Bécs—Lipsee, 1896. 250—263. o.; *Kossányi Béla*: A lengyel nemesi társadalom megalakulása. Történeti Szemle, 1916. 258—261. o.; *František Graus*: Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa. Historica X. (1965) 5—65. o.; *F. Graus*: A propos de l'évolution de la noblesse en Bohême du IX. au XIII. siècle. In: L'Europe aux IX e — XI e siècles. Aux origines des états nationaux. Varsó, 1968. 205—210. o.

Az orosz nemességről: *Olto Hüttsch*: Adel und Lehnswesen in Russland und ihr Verhältniss zur deutschen Entwick-lung. HZ 1912. 540 és köv. o.; *W. O. (Vaszilij Oszipovics) Kliutcschewskij*: Geschichte Russlands. I. k. Stuttgart—Lipsee—Berlin, 1925., passim.; *Karl Stählin*: Geschichte Russlands von den Anfängen bis zur Gegenwart. Graz, 1947. (az 1923-as kiadás utánnyomása), passim.; *B. D. (Borisz Dámitrijevics) Grekor*: Der Kampf Russlands um die Errich-tung seines Staates, Lipsee 1948., passim.; *George Vernadsky*: Kievan Russia (A History of Russia, II. k.) New Haven, 1948. 135. és köv. o.; Geschichte der UdSSR I. Feudalismus, 9—13. Jh. Erster Halbband, Berlin, 1957., passim.

A lengyel nemességről: *Kossányi B. i. m.* 228—261. o.; *Stefan Ehrenkreuz*: Beiträge zur sozialen Geschichte Polens im XIII. Jahrhundert. Varsó, 1911. 44—66. o.; *Marceli Handelsman*: Die mittelalterliche polnische Sozialgeschichte. Stuttgart, 1920. 47. o.; *Zygmund Wojciechowski*: La condition des nobles et le problème de la féodalité en Pologne au Moyen âge. Revue Historique de droit français et étranger 1936. 651—700., 1937. 20—76. o.; *Bónis György*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, é. n. (1946) 25. és 489. o.; *Z. Wojciechowski*: L'état polonais au moyen âge. Histoire et institutions. Párizs 1949. passim. — History of Poland, Varsó 1979., passim.

A lovagi haditechnikáról s a lovagság intézményéről: *M. Jähns*: Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance, Lipsee 1880. *Delpsch*: La tactique au XIII. siècle. I—II. Párizs, 1886.; *G. Köhler*: Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit von Mitte des 11. Jahrhunderts bis zu den Hussitenkriegen. I—III. Boroszló, 1886—1890.; *C. W. C. Oman*: The Art of War in the Middle Ages. New-York, 1953. (eredeti kiadása Lond., 1898. és 1905.); *H. Delbrück*: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte II. és III. k. Berlin, 1907.; *W. Erben*: Kriegsgeschichte des Mittelalters, München—Berlin, 1929., Beihft 16. der HZ.; *P. Schmitthenner*: Krieg und Kriegführung im Wandel der Weltgeschichte. Potsdam, 1930. — Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens. (Szerk. *E. v. Frauenholz*, *W. Elze* és *P. Schmitthenner*) I. k.; *E. v. Frauenholz*: Das Heerwesen der germanischen Frühzeit, des Frankenreiches und des ritterlichen Zeitalters, München, 1935.; *F. Lot*: L'art militaire et les armées au moyen âge en Europe et dans la Proche Orient I—II. k. Párizs, 1946.; *Razin*: A hadművészet története II. k. A háború feudális korszakának története. Budapest, 1961.; *J. F. Verbruggen*: Kri-gskunst in West-Europa in de Middeleeuwen. I. k. Brüsszel, 1954. Ordnamenti militari in Occidente nell'alto Medioevo. 30. marzo — 5. aprile 1967. I. k. Spoleto, 1968.; *R. Barber*: The Knight and Chivalry. London, 1970.; *G. Beeler*: Warfare in Feudal Europe 730—1200. Ithaca—London, 1971.; *F. L. Ganshof*: Qu'est-ce que la chevalerie? Revue Générale Belge, 1947. november 77—86. o.; *Heinrich Spreeenberg*: Die feudale Kriegskunst. Beiträge zur belzisch—nieder-ländischen Geschichte, Berlin, 1959. 30—55. o.; *A. Borst*: Das Rittertum im Hochmittelalter. Idee und Wirklichkeit. Saeculum 1959. 213. és köv. o.; *J. M. van Winter*: Rittertum. Ideal und Wirklichkeit. München, 1969., passim.; *Alexander von Reitzenstein*: Rittertum und Ritterschaft, München, 1972.; *Arno Borst* (szerk): Das Rittertum in Mittel alter. Darmstadt, 1976., passim.

Az a kérdés, kik voltak azok a nem nemesi származásúak, akik a középkori Európa hadseregeiben a nemesek mellett hadakoztak, és milyen társadalmi rétegekből kerültek ki?

Bár az újabb kutatások megállapították, hogy a kora-középkori Európában a hadviselés súlya a fejedelmek fegyveres kíséretére nehezedett és a nem nemes szabadok (közsabadok) katonai jelentősége kisebb volt, mint azt a XIX. századi — korának liberalizmusát a népvándorlás korába visszavetítő — történetírás vélte, ennek ellenére a közsabadok a népvándorlás korában sem a germán, sem a szláv népeknél nem voltak fegyvertelenek, s nem váltak azokká a feudalizmus kialakulása után sem.³

Erre vonatkozó példákat a legkülönbözőbb európai országokból említhetünk. *M. Bloch* szerint olyan ideális hűbéri társadalom, melyben csakis hadakozó vassallusok és termelő „serf”-ek éltek volna, nem létezett. Mindenütt voltak allodális birtokosok és szabad parasztok is. Az alsóbb rétegek fegyverviselési tilalma pedig csak a XII. század második felében keletkezett. Olyan állapot, hogy kizárólag a nemesek hadakoztak volna, sohasem volt. Az úr gyalogosait parasztjai közül válogatta ki, s e paraszti lándzsásokból és íjászokból állt a francia gyalogság — a zsoldosok megjelenéséig.⁴

A német közrendű harcosokra vonatkozólag elsősorban *H. Fehr*-t idézzük. Megállapítja, hogy — mint *Erben* és *Dopsch* is véli, — a frank kapitulárék „néphadseregekről” szólnak, bár Nagy Károly megengedte a szegényebbeknek, hogy ne katonáskodjanak. A „miles” és a „rusticus” fogalma csak a XI. században válik külön és a paraszt fokozatosan elszokik a fegyverforgatástól. Fegyvertilalmak korlátozzák a paraszt fegyverviselését, de nem tudják, s talán nem is akarják egészen fegyvertelenné tenni. A XIII. század második felében azután megszűnnek a paraszti fegyverviselési tilalmak, a paraszti „Waffenrecht” helyreáll.⁵

2 A földbirtok elaprózódásától félve a nem elsőszülött fiúk házasságkötését igyekeztek megakadályozni, mint *G. Duby* igen érdekes fejtegetéseiben előadja. (Les „jeunes” dans la société aristocratique dans la France de nord-ouest in: *G. Duby: Hommes et structures du moyen âge.* Párizs, 1973. 213—225. o.)

3 A fegyveres kíséretéről szóló irodalomból a következőket emeljük ki: *H. Brunner: Der Reiterdienst und die Anfänge des Lehnswesens.* ZRG. Germ. Abt. 8. k. (1889). 25. és köv. o.; *H. Delbrück: i. m. II. k. 405—423. o.*; *Reallexikon des germanischen Altertumskunde* (szerk. *J. Hoops*), Strassburg, 1913—1915. II. k. 132—140. o.; *R. Schröder—E. v. Künnsberg: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte.* Berlin—Lipsee, 1932. 32—40. o.; *R. Boutruche: Seigneurie et féodalité. Le premier âge des liens d’homme à homme.* Párizs, 1959. 150—155. és 294. o.; *K. Bost: Vorstufen der deutschen Königsdienstmansschaft. Begriffsgeschichtlich-prosopographische Studien zur frühmittelalterlichen Sozial- und Verfassungsgeschichte.* Vierteljahrsschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte, 39. k. (1952) 194—114. o.; *F. Wernli: Studien zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte. II. Heft. Die Gemeinfreien des Frühmittelalters.* 15—21. o.; *W. Schlesinger: Herrschaft und Gefolgschaft in der germanisch-deutschen Verfassungsgeschichte. In: Beiträge zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Band I. Göttingen, 1963. 9—52. o.*; *H. Kuhn: Die Grenzen der germanischen Gefolgschaft.* ZRG. Germ. Abt. 1956. 1—86. o.; *K. Wührer: Die schwedischen Landschaftsrechte und Tacitus Germania.* ZRG. Germ. Abt. 1959. 1—52. o.; *R. Wenskus: Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes.* Köln—Graz, 1961. 346—374. o.; *Handbuch der europäischen Geschichte. Band I. Stuttgart, 1976. 104—105, 148. o.*; *O. Hüttsch: i. m. 540—570. o.*; *K. Kadlec: Introduction à l’étude comparative de l’histoire du droit public des peuples slaves.* 66., 148. o. Párizs, 1933.; *St. Kutrzeba: Grundriss der polnischen Verfassungsgeschichte.* Berlin. 1912. 10—11. o.; *O. Hüttsch: i. m. 571. és köv. o.*; *A. Gieysztor: Recherches sur les fondements de la Pologne médiévale: état actuel des problèmes. Acta Poloniae Historica 4. (1961.) 16. o.*; *J. Bardach: L’état polonais du haut Moyen Age. Acta Poloniae Historica 5. (1962) 28—29. o.*; *J. Bardach: L’état polonais aux X. e et XI. e siècles. In: L’Europe aux IX. e—XI. e siècles. Aux origines des états nationaux. Varsó, 1968. 296—298. o.*; *V. Vaneček: Les „družiny” (gardes) primitives dans le début de l’état tchéque. Czasopismo prawnohistoryczne. Annales d’histoire du droit. Tom. 2. 1949. 427—447. o.*; *F. Graus: Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států vestřední Evropy. Československij Casopis Historický 1965. 1. sz. 1—18. o.*; *L. Krader: Feudalism and the Tatar Policy of the Middle Ages. Comparative Studies in Society and History. An International Quarterly, Vol. 1. 1958. 76—99. o.*; *Győrffy Gy.: Die Rolle des Buyruq in der alttürkischen Gesellschaft. Acta Orientalia T. XI. 1960. 169—179. o.*; *B. G. Vladimirtsov: Le regime social des Mongols, le féodalisme nomade. Párizs, 1948. passim. (Oroszul 1934-ben jelent meg); Németh Gy.: Kun László király nygőerei. Magyar Nyelv, 1953. 304—318. o. A közsabadok hadakozására l. *Borosy A.: A paraszti milícia a középkori Európa hadseregeiben. HK 1972. 462—504. o.* s az ott idézett irodalmat. A közsabadok társadalmi helyzetére: *Bolla L.: A közsabadság a XI—XII. században (A liber és libertas fogalom az Árpád korban) I. rész Történelmi Szemle, 1973. 1. és köv. o.*; *Győrffy Gy.: István király és műve. Budapest, 1977. 457—466. o.**

4 *M. Bloch: Une probléme d’histoire comparée: La ministériallité en France et en Allemagne. Revue historique de droit français et étranger 1928. 46. és köv. o.*; *M. Bloch: La société féodale. Les classes et le gouvernement des hommes. Párizs, 1949. 11—15. o.*; *P. van Luyn: i. m. 193. és köv. o.*

5 *H. Fehr: Das Waffenrecht der Bauern im Mittelalter. ZRG. Germ. Abt. 35. (1914) 111—211. és 38. (1917) 1—114. o.*

H. Mitteis szerint a frank hadszervezet jogi alapja az összes fegyveres szabadok hadkötelezettsége. Ezt a hűbérjogi fejlődés csak a IX. század utolsó negyedében kezdi megtámadni.⁶ H. F. Werner megállapítja, hogy a frank birodalomban a comesek és vazallusaik mellett hadba vonultak a többi „pagensik”-ek is, amennyiben még fegyverviselők voltak. Ezek a „pagensik” nem voltak vazallusok. A X. század végére a közsabadokat már nem hívták fegyverbe.⁷ G. Beeler szerint Németország keleti részén még a XIII. században is voltak hadakozó szabad parasztok.⁸

Különösen jelentős volt a szabad parasztok katonai szerepe Angliában. Az volt már az angolszász időkben, de jelentős maradt a normann hódítók által meghonosított nyugat-európai típusú feudális rendben is. Az 1181-es „Assize of Arms”, mely Anglia hadszervezetét szabályozza, a lovagot csak a „nemzeti hadsereg” legfelső rétegeként írja le, s a nem nemes gyalogosok (iurati) szerepe a XIII. és XIV. században is jelentős volt.⁹

Az egész középkoron át igen nagy a hadakozó parasztok szerepe a három skandináv államban. A feudális nehézlövesség mellett, mely Dániában volt viszonylag legerősebb, mindhárom országban jelentős volt a „néphadsereg” is, melynek szervezete Norvégiában volt a legpontosabban szabályozva.¹⁰

Csehországban is megmaradt egy ideig a paraszti katonaság. A X. században a parasztok nagy része még fegyveres. Később a közsabadok kismemesekké válnak. Az utolsó tömeges paraszti seregről 1040-ben hallunk.¹¹

Lengyelországban „expeditio generalis” esetén a nép meghatározott számú fegyverest állított ki. Itt a paraszti harcosok fontossága tovább megmarad, mint Csehországban, a XIII. század második feléig, a páncélos lovasság elterjedéséig.¹²

1. H. Mitteis: *Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1933, 176—194. o.

2. H. F. Werner: *Heeresorganisation und Kriegführung im deutschen Königreich des 10. und 11. Jahrhunderts*, in: *Ordinamenti militari in Occidente nell'alto Medioevo* (i. m.) 843—844. o.

3. J. Beeler: i. m. 1—30. o. Leopold Auer szerint a Babenbergeek tartományában a X. században a „nemvazallusi pagensik”-ek legjobb esetben könnyű lovasság, gyalogos segédnép, vagy szolga voltak. Valószínűleg parasztok voltak a stájer és osztrák keleti határon „magyar mintára” rendszeresített ifjások is. „Landesaufgebot” esetén nem nemes harcosok is fontosak lehetnek. Prágai Cosmas szerint az osztrák őrgörög még a „disznó- és marhapásztorokat is felszerelte valamilyen vasdarabbal.” Az 1146-os lajtamenti csatában is elesett „vulgi multitudo innumerabilis.” E parasztok is inkább gyalog harcolhattak, de az sem lehetetlen, hogy lovon. A miniszteriálisok 11. századi felemelkedésével a stájer és osztrák tartományok védelme elsősorban őrájuk hárult, de részt vettek benne a parasztok is. A parasztság talán a miniszteriális réteg kialakulásához is hozzájárult. A harcos életformára való átváltás a 11. században még nem lehetett nehéz. Egy évszázaddal korábban I. Henrik milites agrarij-jai arra utalnak, hogy a harcosok és parasztok életformája ekkor még nem különült el egymástól teljesen. Sőt még a 13. században is cseppfolyóak a határok a mikesek és a parasztok között. (L. Auer: *Zum Kriegswesen unter den früheren Babenbergen. Babenberger Forschungen. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge* 42. 1976, 9—25. o.) Ugyancsak e folyóirat ugyane számában a 26—37. o.-on ír Rudolf Büttner a korai babenbergi korszak védelmi szervezetéről Melk és Scheibbs körzetében. Szerinte itt hadakozó parasztok laktak — talán az ókori „lmitanei” óta folyamatosan. Megerősített házakból, menedékvárakból figyelik a közeledő ellenséget és bocsátkoznak vele harcba. E parasztok egészen a török időkig teljesítenek hadi szolgálatot. Eredetileg közsabadok lehettek. 1100 után egy részük elvesztette szabadságát, kis részükből miniszteriális és kismemes lett. (R. Büttner: *Die Wehrorganisation der frühen Babenbergerzeit im Einzelhofgebiet der Bezirke Melk und Scheibbs*, id. h.)

4. Az angol szabad paraszti harcosokról l. Michael Powicke: *Military Obligation in Medieval England. A Study of Liberty and Duty*, Oxford 1962.; C. W. Hollister: *Military Obligation in Late-saxon and Norman England*. In: *Ordinamenti militari* (i. m.) 169—186. o.

5. A skandináv viszonyokról l. H. Mitteis: *Der Staat des hohen Mittelalters. Grundlinien einer vergleichenden Verfassungsgeschichte des Lehnzeitalters*, 5. kiadás. Weimar, 1955. 413. o.; St. Andrzejewski: *Military Organization and Society*. London 1954., 60—61. o.; J. Hoops (szerk.) *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* I. k. 139—140. o. Strassburg, 1911. „Aufgebot” címszó 493—497. o. „Wehrverfassung” címszó skandináv vonatkozású részei C. Schwertin tollából.; L. Mussel: *Problèmes militaires du monde scandinave*. VII—XII. siècles, *Ordinamenti militari*... (i. m.) 229—291. o.

6. Csehországról l. O. Peterka: *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder* I. Reichenberg 1923. 35—41. o.; K. Kadlec: i. m. 199—201. o.; D. Trestik—B. Krzemienska: *Zur Problematik der Dienstleute in frühmittelalterlichen Böhmen*. In: *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*. (P. Graus—H. Ludat) Wiesbaden 1967. 103. o.

7. Lengyelországról l. G. Bardach: i. m. (1962) 31. o.; E. O. Kossmann: *Die polnischen libert als herzogliche Heerleute*. Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 55. (1968) 182—192. o.; E. O. Kossmann: *Polen im Mittelalter. Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte*. Marburg/Lahn, 1971., passim.

Igen sok nem nemes harcolt Spanyolországban a mókrok ellen, főként 1085 és 1248 között. Az újonnan visszahódított országrészt lovasokat és gyalogosokat kiállító körzetekre (caballeriák és peoniák) osztották. A „caballeros villanos” később a nemesség alsóbb rétegévé válik.¹³

Európa különböző országaiban hadakoztak tehát közrendű és szabad állapotú fegyveresek. De hadakoztak nem szabad állapotúak is, s néhol különösen fontos szerephez jutottak, így Németországban, ahol a nagyrészt nem szabad eredetű miniszteriálisok jelentősége a had- és államszervezetben igen fontos volt. A németországi miniszteriálisok intézményének szakirodalmja igen nagy.¹⁴

Történetüket legalaposabban mind e ideig K. Bosl dolgozta fel. Fejlődésük gyökerei a Merovingok koráig nyúlnak. Ők voltak a királyi szolgák legelőkelőbbjei. A XI—XIII. századi német miniszteriálisok ősei a királyi Pfalz-ok servitöröi, kiket a XI. század óta servienseknek, majd IV. Henrik óta miniszteriálisoknak neveznek. Az egyháznagyoknak már a X. században vannak miniszteriálisai. A miniszteriálisok felemelkedése nem függ össze a szabadok tömeges középük lépésével. Erre nincs is bizonyíték. A miniszteriálisok több rétegre tagolódtak, legelőkelőbb rétegük a birodalmi, valamint az érseki miniszteriálisok voltak. A „miniszteriális” szó Németországban a XI. század utolsó negyedében bukkan fel. E latin elnevezés már a későrómai korban ismeretes, többnyire nem szabad állapotú, császári udvari szolgálattevőt jelöl. A Merovingok korában a nemesi uralom s a kíséret intézménye, az úri udvarok teszik lehetővé az intézmény átvételét. Valójában sem ekkor, sem a Karolingok és Ottók korában nem volt még igazi miniszteriális, csak előzményei voltak meg: felfegyverzett s udvari tisztségeket viselő szolgák. Az igazi miniszteriális először az egyházi birtokon alakul ki, a királyi udvarban csak II. Konrád és III. Henrik óta. II. Kon-

¹³ A spanyol paraszti katonaságra I. P. A. Bleye: Manual de historia de Espana. Tomo I. Prehistoria, Edades antiqua y Media, Madrid, 1958. 885—886. o.; E. Lourie: i. m., passim.

¹⁴ A miniszteriálisokról szóló művek közül a következőket említjük meg: G. Waitz szerint a nagybirtokosok már a kora középkorban fegyvereztek fel nemesbadaokat, mert szükségük volt csak tőlük függő harcosokra. Ilyenek voltak az „agrarii milites” is. Az úrtól függött, kit tesz népei közül miniszteriálisá. Ha nem szabad állapotú, előbb szabaddá teszi, vagy a jobb viszonyok közé kerülés magában is felszabadulásnak számított. Korábban az is az úrtól függött, hogy meddig tartson a kiemelt szolgálatt, csak később vált tartós, öröklődő viszonyvá. Lovagi fegyvereket viseltek, s ez a parasztok fölé emelte őket, akkor is, ha azok szabad állapotúak. Az úr miniszteriálisát el is adományozhatta, néha a birtokkal együtt, melyhez tartozott, néha anélkül. A miniszteriális szolgálhat mint egyszerű harcos, de várgróf, vagy gróf is lehet belőle. Egy részük az úr környezetében él, s lakást és ellátást is kap, más részük ajándékot, szolgálati földbirtokot. Birtokukkal igen szoros a kapcsolatuk, a nevüket is birtokukról kapják. Személyi tulajdonban levő birtokaik is lehetnek. Birtokaikat szolgák művelték meg. Egy részük várakban szolgált, mint várgróf „Burgmann”. Végül a miniszteriálisoknak az a része, mely lovagi fegyverzetben szolgált, a nemesség sorai közé emelkedett. (Georg Waitz: i. m. V. k. Kiel, 1874. 289—350. 398—408. o.) O. von Zallinger szerint Dél-Németországban a miniszteriálisoktól különböző nemesbada lovagokkal is találkozunk. A fejedelmek és grófok nemesbada állapotú lovagjait miniszteriálisoknak, a nemesek és miniszteriálisok szolgálatában álló lovagokat mülésekknek nevezik. (Otto von Zallinger: Ministeriales und milites. Untersuchungen ueber die ritterlichen Unfreien zunaechst in baierischen Rechtsquellen des XII. und XIII. Jahrhunderts. Innsbruck, 1878.); H. Brunner megállapítja, hogy a Karoling kori miniszteriálisok közé tartoznak a házi tisztségviselők is: a Schenke, Kämmerer, Marschall, Truchsess, s az egész háza ügyelő: major (= senescalus, Alt-, knecht). Királyok és nagyurak udvarában szabad személyek is tölthettek be ilyen tisztségeket. A frank nagyurak felfegyverzik személyes szolgálataikat, de ezek lándsát nem viselhetnek. Mikor a lovasság túlsúlyra jut a frank hadseregben a miniszteriálisok adománybirtokokat kapnak, s lándsát is viselhetnek. Nagy Károly idejében a király testőrsége részben miniszteriálisokból állt. (Heinrich Brunner: Deutsche Rechtsgeschichte. I. k. Lipsce, 1887. 232—235. o.); G. Grupp kiemeli, hogy az egyháznagyok fegyveresei főként miniszteriálisok voltak s ezek eleinte ugyanígy függtek uruktól, akár parasztiak. (G. Grupp: Kulturgeschichte des Mittelalters I. k. Stuttgart, 1894. 254. o.); E. Mayer szerint a frank korszak óta voltak nemesbada állapotú lovasok, kik lovon, karddal, pajzsral, de páncél nélkül harcoltak, mint Németországban a „scutifer”-ek, a „serviens”-ek, a miniszteriálisok, kik néha még a XII. században is páncél nélkül harcoltak. A német miniszteriálisok a XIII. század második felében válnak a nemes lovagokkal egyenrangúakká. (Ernst Mayer: i. m. I. k. 184—203. o.); H. Delbrück hangsúlyozza, hogy korai középkorban egyre több nem szabad lett harcos s egyre több szabad szokik el a harcos élettől. A források előkelő harcosról (primus miles) és közönséges harcosról (gregarius miles) beszélnek, sőt első, második és harmadrendű harcosról is. Ez nem jelenti, hogy a legalsó réteg kizárólag nemesbadaokból állt volna s a felsőbb rétegek csakis szabadokból. A lovaggá lett nem szabad eredete elhalványul, bár egyes jegeket a középkor végéig megőriz. A XII. század óta a lovag, ha nem szabad eredetű is, előnyben van a nem lovag szabaddal szemben. A germán harcos előbb összekeveredett nem szabad elemekkel s azután lett belőle lovag. (Hans Delbrück: i. m. Dritter Teil. Das Mittelalter. Berlin, 1907. 235—270. o.); A. Meister kiemeli, hogy a miniszteriálisok felemelkedéséhez az a körülmény is hozzájárult, hogy a nagyurak a vazallusokkal szemben ellensúlyt láttak bennük. (Aleister Meister: i. m. 100—102. o.); O. Fr. v. Dungen szerint a Stauf korban több ezer nem nemes eredetű család emelkedett a nemességbe. Az alsó nemesség zöme a miniszteriálisoktól származik, a XII. század végén kezdenek összeházasodni a nemessékkal. A XI—XII. században szabadulnak fel a földesúri hatalom alól. 1200-ig nem volt olyan miniszteriális, kinek saját miniszteriálisja lett volna. Eleinte kevés úrnak volt miniszteriálisja, később minden nagybirt-

rád idejében esik szó először királyi miniszteriálisokról. III. Henrik korában számuk lényegesen emelkedik. Az investitúraharc idején a hadseregek zömmel Dienstmannokból, miniszteriálisokból állnak. IV. Henrik óta a német királyok miniszteriálisai, a „birodalmi” miniszteriálisok segítségével területi államot (Flächenstaat) akarnak kialakítani, mint *Th. Mayer* megállapította. A Staufok idején a birodalmi miniszteriálisok a koronázási jelvények őrzői. A miniszteriálisokat szolgálati hűbérbirtokkal ruházzák fel, de a birtok öröklődővé válik, s a birodalmi miniszteriálisok zárt hivatásrenddé alakulnak. A hűbériség mellett a virágzó középkor német államának fő államalkotó tényezője a miniszteriálisok. Mint harcosok szerepelnek, s mint hivatalnokok is: főként Itália igazgatásában. Birtokaik nagy része a császári paloták s a birodalmi várak körül terült el. Kezdetől fogva lehetett bennük nemesi vér, nemes nőekkel való összeházasodás útján.

A miniszteriálisokból — írja *K. Bosl* — a császárok szándéka ellenére sem vált birodalmi hivatalnokréteg, mert a miniszteriálisok összeolvadt a vazallitással. A közhatalom érdeke az lett volna, hogy a miniszteriális szolgálati birtok s a vazallusi hűbérbirtok közötti különbség minél tovább megmaradjon. A miniszteriális birtoka a következő elemekből állt: a szolgálati hűbérbirtok (Dienstlehen), a más úrtól nyert esetleges „igazi” hűbérbirtok és a saját jogon bírt, irtás, telepítés, vásárlás, ajándék útján szerzett birtok. A nem „Dienstlehen” jellegű birtokelemek hamar elmosták birtokának szolgálati jellegét. A XIII. században már kizárólag igazi hűbérbirtokai vannak. A birodalmi miniszteriálisok a VI. Henrik, Sváb Fülöp és IV. Ottó idején voltak a csúcsponton. Markward von Anweiler birodalmi miniszteriális a Staufok birodalmi gondolatának egyik legmarkánsabb zászlóvivője volt. 1220 után csökkent a szerepük. *Bosl* szerint — mint már *Helbok* is megállapította — a miniszteriálisokkal a

tokosnak, a miniszteriális nagybirtokosoknak is. Az új alsóbb nemesség két eleme: 1. a fejedelmi birtokok régi miniszteriálisainak utódai és 2. minden más alsóbb rétegből lovaggá emelt személy, a miniszteriálisok ifjabb gyermekei, parasztok, nemesi fegyveresek. A lovag és paraszt között a XI. század végéig nem éles az ellentét, a lovagok felszerelése, fegyverzetük még különböző szintű. Ezután a szegény szabad számára előnyösebb volt. ha miniszteriálisnak áll, mert egyébként nem tudott korszerű lovagi fegyverzetet beszerezni s kísérett a harcosok közül. (*O. Fr. v. Dungenh.* i. m. 324—301. o.); *A. Dopsch* megemlíti, hogy a miniszteriálisok között nagy vagyoni különbségek voltak, ismerünk igen gazdag és teljesen vagyonlan miniszteriálisokat. (*Alfons Dopsch: Herrschaft und Bauer in der deutschen Kaiserzeit. Untersuchungen zur Agrar- und Sozialgeschichte des hohen Mittelalters mit besonderer Berücksichtigung des süddeutschen Raumes, 2. kiadás. Stuttgart, 1964. 87. és köv. o.*); Vannak szerzők, mint *V. Ernst*, akik szerint a német alsóbb nemesség nem a miniszteriálisokból alakult ki, hanem visszavezethető a népvándorlás koráig, alapja a legrégebb idők óta a helyi nemesség. (*Viktor Ernst: Die Entstehung des niederen Adels. Stuttgart, 1916., passim.*); *D. von Gludisz* megállapítja, hogy a miniszteriálisokat III. Konrád és I. Frigyes császárok szervezték teljesítőképes apparátussá. (*Dietrich von Gludisz: Beiträge zur Geschichte der staufischen Reichsministerialität. Berlin, 1934. Historische Studien, 249.*); *C. Fr. v. Schwerin* szerint a lovagi renden belül számszerűleg a miniszteriálisok voltak többségben s így elsősorban az ő fegyvereiken nyugodott a Birodalom s a tartományok katonai hatalma. Dél-Németországban a miniszteriális tartás joga a fejedelmekre korlátozódott, ezért „miles” néven tartották nem szabad állapotú lovagokat. (*Claudius Freiherr von Schwerin: Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte. Berlin, 1941. 132—133. o.*); *Th. Mayer* a miniszteriálisokat, mint az államigazgatás új eszközeit értékeli. Velük próbálta a király a „területi államot” (Flächenstaat) megvalósítani. (*Theodor Mayer: Adel und Bauern im Staat des deutschen Mittelalters. In: Adel und Bauern im deutschen Staat des Mittelalters. Darmstadt, 1967 [az 1943-as lipcei kiadás utánnomása] 6—9. o.*); *H. Dannenbauer* szerint a frank „Königsfrei”-ek nem váltak mind paraszttá, valószínűleg tőlük származik a miniszteriálisok egy része. (*Heinrich Dannenbauer: Königsfreie und Ministerialen. In: H. Dannenbauer: Grundlagen der mittelalterlichen Welt. Stuttgart 1958.*); *A. H. Mütters-Lieberich* féle jogtörténeti tankönyv szerint a miniszteriálisok speciális német jelenség. Azért volt rá szükség, mert a német vazallusoknak túlságosan sok joguk és kevés kötelességük volt, alig lehetett őket igénybe venni. (Franciaországban felesleges volt a miniszteriális, szerepét a „homo ligius” töltötte be, ez szabad eredetű volt.) A miniszteriálisok nem tudtak a német állam problémáin segíteni, hűbéresekké, földesurakká lettek. (*Heinrich Mütters: Deutsche Rechtsgeschichte. Neubearbeitet von Heinz Lieberich. 6. kiadás, München—Berlin, 1960. 39., 103., 128. o.*); *F. Lütge* szerint a német nemesség nagy része s a miniszteriálisok a germán „lit”-ektől (földesbirtoktól) származik. Kb. IV. Henrik korától kezdve a régi Volksadel és Dienstadel mellett lépesdözetesen tagolt vazallus, miniszteriális lovagi Dienstmann réteg alakul ki. (*Friedrich Lütge: i. m. 21. és köv. o.*); *A. Waas* hangsúlyozza, hogy a nemesek a háborúskodások során mindig elfogynak, s utánpótlásra van szükségük. Ezért szívják fel magukba a náluk nagyobb létszámú miniszteriálisokat. (*Adolf Waas: Der Mensch im deutschen Mittelalter. Graz—Köln, 1964. 117—119. o.*) A nemesek számát Waas Németország 10 milliónyi lakosságából 100 000 főre teszi.; *K. Leyser* szerint a német miniszteriálisok emelkedésének megvoltak a határai — a vezető funkciók a XII. sz.-ban a régi nemesség kezén voltak. A miniszteriálisok felfogása ugyanolyan konzervatív volt, mint a nemeseké. (*K. Leyser: The German Aristocracy from the Ninth to the Early Twelfth Century. A Historical and Cultural Sketch. Past and Present, 1968. 25—53. o.*); *J. Fleckenstein* kiemeli, hogy a lovagi életforma minden lovagot összekötött, a császártól a miniszteriálisokig. Barbarossa Frigyes miniszteriálisokat is nevez „barátainak”. (*Josef Fleckenstein: Friedrich Barbarossa und das Rittertum. Zur Bedeutung der grossen mainzer Hofstage von 1184 und 1188. In: Festschrift für Hermann Heimpel. II. k. Göttingen, 1972. 1023—1041. o.*

német nép legjobb erői emelkedtek fel nem szabad sorból a nemességbe és sok tehetséges, erőteljes vezetőt adtak a német államnak.¹⁵

Más országokban volt-e miniszterialitás? Franciaországban, mint *F. L. Ganshof* megállapította, sokkal kisebb a jelentősége, mint Németországban. Francia földön gyorsabban alakult ki a hűbériség, s a X. században a nemesség az egyetlen szabad osztály. A XII. század elején már nincsenek miniszterialisok (chevaliers-serfs). Lotharingiában és Flandriában jelentősebb a szerepük. Lotharingiában zárt csoporttá alakulnak s a XIII. századra felszívódnak a nemességbe. Flandriában nem lesz belőlük zárt osztály. Sok közöttük a grófi várak parancsnoka, castellanusa. Ahol a várnagy miniszterialis, valószínűleg katonái is azok (militis castrenses). 1127 után Flandriában már nincs nyomuk.¹⁶ *M. Bloch* szerint a miniszterialisok Franciaországban, Angliában és Itáliában nem alakulnak jogi „osztállyá”, Flandriában sem, Lotharingiában is csak embrionális formában. Nem tudjuk, hogy mi okozza a német fejlődés különbözőségét, de Bloch szerint nem a francia nemesség gyorsabb kifejlődése, mint *Ganshof* véli.¹⁷ *J. P. Ritter* megállapítja, hogy Franciaországban a „miniszterialis” szó megtartja Karoling-kori értelmét: csak funkciót jelöl, nem jogi állapotot. A „ligesse” nem azonos a miniszterialitással, mert a vazallitáson belüli képződmény. A homo ligusok szabad emberek. Franciaországban nagyobb volt az ellenkezés a nem szabad állapottal szemben, mint Németországban.¹⁸

Hollandiában *J. M. van Winter* szerint a miniszterialisok — német módra — a lovagságba emelkednek, de miniszterialis származásuk a lovagságon belül is

15 *Karl Bosl*: Die Reichsministerialität als Element der mittelalterlichen deutschen Staatsverfassung im Zeitalter der Salier und Staufer. In: Adel und Bauern im deutschen Staat des Mittelalters (szerk. Th. Mayer) Darmstadt, 1967. (1943-as lipcei kiadás utánnyomása) 74—108. o.; *Uő.*: Die Reichsministerialität der Salier und Staufer. Ein Beitrag zur Geschichte des hochmittelalterlichen deutschen Volkes, Staates, und Reiches. Stuttgart, 1950—51. Schriften der Monumenta Germaniae Historica (Deutsches Institut für Erforschung des Mittelalters) 10., passim.; *Uő.*: Vorstufen der deutschen Königsdienstmannschaft. (Begriffsgeschichtlich — prosopographische Studien zur frühmittelalterlichen Sozial- und Verfassungsgeschichte. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. (39.) 1952. 194—214., 289—315. o.; *Uő.*: Über soziale Mobilität im der mittelalterlichen Gesellschaft. Dienst, Freiheit, Freizügigkeit als Motive sozialen Aufstiegs. In: *K. Bosl*: Frühformen der Gesellschaft im mittelalterlichen Europa. Ausgewählte Beiträge zu einer Strukturanalyse der mittelalterlichen Welt. München—Bécs, 1964. 156—179. o.; *Uő.*: Das ius ministerialium. Dienstrecht und Lehnrecht im deutschen Mittelalter. Id. helyen 276—326. o.; *K. Bosl* eredményeit bírálja *Gero Kirchner*: Staatsplanung und Reichsministerialität. (Kritische Bemerkungen zu Bosls Werk über die staufische Reichsministerialität) Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters. 10. Jahrgang. 1953/54. 446—474. o.; *K. Bosl* választát l. uo. 475—487. o.

K. Bosl újabb munkái közül l. még: Die Grundlagen der modernen Gesellschaft im Mittelalter. Eine deutsche Gesellschaftsgeschichte des Mittelalters. Stuttgart, 1972. I. k. 190—211. o. és Der Aufbruch von Mensch und Gesellschaft. Eine epochale Struktur in der europäischen Geschichte. In: Stauferzeit. Geschichte, Literatur, Kunst. Stuttgart, 1979. 25. o.; A miniszterialisoknak a német társadalom fejlődésben betöltött szerepéről a Herrschaft und Stand. Untersuchungen zur Sozialgeschichte im 13. Jahrhundert. (ed. *Josef Fleckenstein*) Göttingen 2/1979. c. kötetben megjelent tanulmányokat, elsősorban a szerkesztő tanulmányának 23—26. o.-át.

16 *François L. Ganshof*: Étude sur les ministériaux en Flandre et en Lotharingie. Bruxelles, 1926. Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques. Mémoires. T. XX. fasc. 1., passim.

17 *Marc Bloch*: Un problème d'histoire comparée: La ministériauxité en France et en Allemagne. Revue historique de droit français et étranger. 1928. 46—91. o.

18 *Jean-Pierre Ritter*: Ministériauxité et chevalerie, dignité humaine et liberté dans le droit médiéval. Lausanne, 1955. — Újabbban több francia szerző foglalkozott még a miniszterialisokkal. *P. Bonenfant* és *G. Despy* szerint Brabantban hercegi miniszterialisok is bejutottak a nemességbe a XIII. században. A „miniszterialis” szó 1253-ban tűnik el. A hercegi miniszterialisok között nemesség, szabadok, szolgák egyaránt voltak. De általában a XIII. század közepéig nem nemességnek tekintik őket. (*P. Bonenfant*—*G. Despy*: i. m. 45. és köv. o.); *L. Verriest* hangsúlyozza—*Ganshoffal* vitázva —, hogy: 1. A vazallus egyaránt lehetett úr, nemes, paraszt vagy szolga (!). 2. A miniszterialisok helyzete sosem volt azonos a nemességgel. 3. Nem bizonyítható, hogy Franciaországban gyorsabb volt a hűbériség kialakulása, mint máshol, hogy a francia miniszterialisok felsőbb rétege eredetileg is a nemességben tartozott, s nem miniszterialis funkciója folytán emelkedett a nemességbe. (*Leo Verriest*: i. m. 19—30. o.); *L. Genicot* megemlíti, hogy a nemesi családok ifjabb fiai Franciaországban olykor a miniszterialisok közé süllyednek. (*L. Genicot*: i. m. 1962/63 52—59. o.) *L. még Robert Boutruche*: Segneurie et Féodalité II. L'apogée. (X. e — XIII. e század). Párizs, 1970. (Collection Historique sous la direction de Paul Lemerle.) 85—88. o.; *G. Duby* mácon-i kutatásai során megállapította, hogy a lovag itt nem lehetett szolga állapotú, s a német miniszterialitáshoz hasonló intézmény e vidéken nem volt. A XII. századra a nagyurak alkalmazottai a nem nemesi osztályon belül külön réteggé válnak. De az egész IX. századon át szolgák. Uruk nem szabadította fel őket, tudva, hogy akkor lovagokká válnak, s elveszti őket. 1100 táján parasztokká lesznek. Függesztik a dominustól lazább, de emelkedésük elkésett. 1020 és 1050 között bekerülhettek volna a lovagságba, mely ekkor még nyílt volt. De mire szolga jellegük megszűnt, a lovagság már lezárta sorait s így a miniszterialisok nem a lovagság legalsó, hanem a parasztság legfelső rétegévé válnak. A XII. században számuk elég nagy (Mácon 150 plébániáján legalább 400—500 család). Alsóbb rétegek a szegényebb lovagok alárendeltjei, prévot-jai, a felső réteg kb 50 családján alóludiummal bír, földesúri módon él. Sokkal közelebb állnak a lovagokhoz, mint a parasztokhöz. Három nemzedék alatt szép földbirtokot gyűjtenek össze, de az előfeltételek miatt nem emelkednek a nemességbe. (*Georges Duby*: i. m. [1953.] 381—396. o.)

érvényesül: Gelre tartományban egészen a XVI. századig számon tartják. A későbbi holland nemesség legnagyobb része miniszteriális eredetű.¹⁹

A miniszteriális harcosra elsősorban ott van szükség, ahol nem elegendő a nemes, vagy közsabad harcosok száma. Ezért nem szerepelnek pl. Skandináviában, Angliában vagy Spanyolországban, ahol a közrendű szabad harcosok száma igen nagy.²⁰

Oroszországban, mint O. Hötzsch megállapította, a „kisebb druzsinába” nem szabadok és félszabadok is bekerülhettek. A nem szabadok a fejedelmi lovas-hadsereg harcosaiként egyre inkább részt vesznek a honvédelemben. Szolgálati viszonyuk azonban nem oldható fel egyoldalúan. A német miniszteriális megfelelője itt a „sliga”, a miniszteriális szolgálati birtoké a „pomestie”. A XIV. század végén már sok az ilyen birtokkal ellátott nem szabad s ezek összeolvadnak a szabad szolgálakkal (bojárfiúkkal) s így alakul ki a XV. századra a „szolgáló népek” (sluzilje ljudi) intézménye. Oroszországban a társadalmi fejlődés ellenkező irányú, mint Németországban, nem a miniszteriális emelkedik fel a nemességbe, hanem a szabad harcos válik „Dienstmann-ná”, a nemes személye válik alávetetté.²¹

Lengyelországban a lovagság alsó rétege a német fejlődéshez hasonló módon keletkezett. A harcosok a többi nem szabad közül emelkedtek ki. Nem szabad állapotuk fel nem bontható szolgálati viszonyukban mutatkozott meg. Uraik elajándékozhatták őket. Szolgálati birtokot kaptak s ezt igyekeztek örökösítővé tenni. A lengyel lovagság rétegződése megkönnyítette a nem szabad lovagoknak, hogy állapotukat megváltoztassák. Hasonló volt a helyzetük, mint a várak körül telegülő szabad lovagoknak, s átléphettek azok közé. De szabad szegények (militelli) is léphettek a nem szabad lovagok közé, mert birtokuk nem volt biztonságban a nagyurak miatt s a függő helyzetbe lépés szociális emelkedést is jelenthetett nekik.²²

II. Hazai fejlődés

A magyar történeti irodalom már az első világháború előtt felismerte, hogy az Árpádok korában a magyar hadseregben nemcsak az úri-nemesi osztály tagjai, hanem közrendű vitézek is harcoltak.²³

E korszak magyar historikusai közül Erdélyi L. volt az, aki a közrendűek és nem szabad állapotúak szerepét különösen hangsúlyozta. 1913-ban megjelent tanulmánya szerint István király korában a társadalom szabad elemei négy csoportra tagolhatók: 1. főemberek, 2. ispánok, földesurak, seniorok, 3. nemesek, tehetősek, nobiles, potentes, lovagok, milites, 4. szabadok, közsabadok, liberi, ha más földjén élnek — jobbágyok, serviensek, hűbéresek. Erdélyi szerint ezek valamennyien hadakozhatnak (sőt, mint látni fogjuk, nem csak ezek), tehát a

¹⁹ Johann Maria van Winter: i. m. 85—88. o.

²⁰ L. 9., 10., és 13. jegyzet

²¹ O. Hötzsch i. m. 540 és köv. o.; V. Mavogyin szerint a keleti szláv fejedelmek druzsinája három elemből állt: 1. az öregebb druzsina, ennek tagjai saját gazdasággal bírtak, udvaruk, kíséretük volt. 2. a fiatalabb druzsina, ennek tagjai a fejedelem udvarában éltek, annak házat szolgálták és 3. a nép széles rétegeiből kikerülő harcosok. Ez utóbbi a régi idők maradványa, s így a fegyverforgatás dolgában a kíséret. a fegyveres szabad, sőt a szolgál nem volt merev határokkal elválasztva. (Kristó Gyula: Levélt. törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest, 1980. 401—402. o.)

²² St. Ehrenkreuz: i. m. 48. és köv. o.; M. Handelsman: i. m. 70. o.

²³ Pauler Gyula megemlíti, hogy a királyi szolgáló népek között fegyvernőkök (armigeri) is voltak. (Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. k. 2. kiadás. Budapest, 1899. 346. o.) — Freisingi Ottó ismert adatával kapcsolatban, mely szerint kilenc colonus állítja ki a tizediket, hét a nyolcadikat, Marczali Henrik azt a megjegyzést tette, hogy ezek szerint fennállt a nemeseken kívül az egész nemzet hadkötelezettsége. (Marczali H.: Magyarország története. Budapest, 1911. 118. o.); Nem nemes szabadoknak tartja a colonusokat Timon Ákos s nem nemes szabadoknak tartja egyszersmind a várjobbágyokat is (Timon Á.: Magyar alkotmány és jogtörténet. Különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. 6. kiadás, Budapest, 1919. 138. és köv. o., 261. és köv. o.)

nem nemes szabadok is hadakozók.²⁴ 1922-ben megjelent munkájában Erdélyi a következő módon osztja be a XI. századi Magyarország szabadjainak társadalmát: a szabadok két része a nemesek (nobiles) és a (köz) szabadok (liberi, vulgares). Az első rész két alrészre a főtisztek (udvari főtisztek és várispánok) és a földesurak (gazdagok, seniores); a második rész két alrészre a kisbirtokosok és a haszonélvezők (javadalmas tisztek = jobbágyok és hűbéres vitézek, lovagok). Itt már a közismerten hadakozó szabad népelemek nagyobbik része a „közsabad” kategóriába kerül.²⁵

Az Erdélyi L. felfogását általában vitató *Tagányi K.* is elismeri, hogy a liberrek (kiket ő *félszabadok*knak nevez) is hadakoztak.²⁶

Hóman B. szerint a köznép, a közsabadok (vulgares, rustici, pauperes), akik közé a külföldről bevándorolt telepesek is tartoztak — a parasztok, akik hadi szolgálattal tartoznának, de éppen a katonáskodástól való mentesítésükért fizetik valószínűleg az ún. „szabad dénárokat”. Elvben tehát ezek is hadkötelesek volnának.²⁷ *Váczy P.* szerint a szabadok szegényebb része fokozatosan szokik le a hadakozásról, részben mert más földjére húzódik, részben mert szegénysége miatt nem képes felfegyverkezni. A földesúri hatalom alá került szabadok vagy pénzzel váltják meg hadkötelezettségüket, vagy közvetve, mint uruk milesei tesznek annak eleget. A szabadok általános hadkötelezettsége *Váczy* szerint hamar elveszti jelentőségét.²⁸

Az Árpádok korában — *Molnár E.* megállapítása szerint — a haderő egy része a termelő munkát végzők közül kerül ki: a paraszt és pásztor katonák ezek. Ilyeneknek tartja a hadakozó várnépeket, az exercituálisokat, az öröket, nyilasokat, apátsági mileseket. Bizonyos kulcs szerint vonultak hadba, mert valakinek termelnie is kellett. E népfelkelő parasztok katonai értéke csekély volt.

A XII. században a „szabad magyar dolgozók” már nem szerepelnek, mint hadkötelesek, mert általában már földesúri hatalom alatt állnak, s így hadkötelezettség szempontjából a többi földesúri népelembe olvadnak. A közsabadoknak csak kisebb része lett királyi serviens, s emelkedett az úri osztályba. *Molnár E.* szerint a várispánságok „teljes értékű” csapatait kiegészítették a várjobbágyok által vezetett csekély értékű megyei parasztkatonák, akik az ispánok magánhadserégeinek tartozékai lehettek.²⁹ *Székely Gy.* nézete szerint a Freisingi Ottó által említett hadakozó colonusok a várispánságok decuriói lehettek. A termelő népelemeket csak végszükségben kötelezték hadi szolgálatra.³⁰ *Györffy Gy.* szerint viszont a „harcos jobbágyi rendet” — azaz a hivatászerűen hadakozókat 1150 táján — mint Freisingi Ottó leírta — paraszttal töltötték fel. A várbirtokon jobbágyfiú lett belőlük. Ugyanez a folyamat megindult a világi és egyházi birtokon is, mert a hadakozók létszáma nem volt elegendő.³¹

24 *Erdélyi László*: A társadalmi osztályok Szent István államában és a Békefi emlékkönyv, Történeti Szemle, 1913. 321. és köv. o.

25 *Erdélyi L.*: Árpádkor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégebbi története 1301-ig, Budapest 1922. 97. o. — A várjobbágy szerinte eredetileg nem is közsabad, hanem szolgáló, de korán beálltak közéjük szabadok, részint mint „tiszti állásokra jogosítottak”, részint mint katonai szolgálatra vállalkozó telepesek (hospešek). (*Erdélyi L.*: Az Aranybulla társadalmá. Budapest, 1917. Különnyomat a Fejérpataky emlékkönyvből. 92. o.)

26 *Tagányi Károly*: Vázlatok a régibb Árpádkor történetéből. Társadalomtudomány, 1922. 214—227. o.; Szabad állapotú udvari szolgáló katonák *Czimer Károly* szerint az udvarnokok, lovasok, solymárok, vadászok, tárnokok, bajvivők, erdőcsészők (*Czimer K.*: Az 1282. évi hódi csata. HK, 1929. 405. o.)

27 *Hóman Bálint*—*Székely Gyula*: Magyar történet. 6. kiadás, Budapest, 1939. I. k. 218—219. o.

28 *Váczy Péter*: A királyság központi szervezete Szent István korában. SZIE, II. k. 40. o.; *Bodolay Gyula* szerint a királyi földön élő szabad telepesek, vendégek, hűbéresek, kiket *libereknek*, hospeseknek neveznek, a szabadok legelső rétege. Ezek nem hadakoztak, míg a XIII. században a királyi serviensek közé nem álltak. (*Bodolay Gy.*: Hűbéres királyi serviensek a XIII. században. Pécs, 1940. 14—15. o.)

29 *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Budapest, 1949. 279., 292—293. o.

30 *Székely György*: in: Magyarország története, I. k. Budapest, 1964. 63. o.; *Székely Gy.*: A világi uralkodó-osztály szervezeti és kultúrájának fejlődése az Árpádkori Magyarországon. Vasi Szemle, 1970. 104—105. o.

31 *Györffy György*: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Budapest, 1963. 49. o.; *Györffy Gy.*: i. m. (1977) 497. o.

Szűcs J. megállapítja, hogy Magyarországon a hadiszolgálat még 1280 táján sem választotta el élesen a sokféle elemet magába foglaló nemességet és a számos kondícióra bomló jobbágyságot. Köztük az átmeneti rétegek tarka sokasága helyezkedett el. A formálódó nemesi öntudatnak volt csak szüksége arra a fikcióra, hogy a nemesség azonos a hadakozókkal. Még a XIII. század második felében is hadakoznak a legkülönbözőbb társadalmi rétegek is.³²

A liberek általában a „libertas” problémájával a magyar történeti irodalomban eddig a legbehatóbban G. Bolla I. foglalkozott. 1957-ben megjelent tanulmányában úgy látta, hogy a független szabadok egy része valószínűleg nem tudott eleget tenni a katonai kötelezettségeknek, s ezek nem őrizhették meg tartósan szabadságukat. A még valóban független szabadok száma a XIII. század elején már nem nagy. 1973—74-ben megjelent alapvető jelentőségű tanulmányában Bolla kifejti, hogy a liberek közszabad mivoltukból eredő kötelessége a hadakozás. A törvények a hivatásos harcosokat külön kezelik, de olykor a „vulgaris”-ok is hadakoznak — védelmi háború esetén. István király idején csak egyféle liber és libertas létezik: a született szabadok teljes szabadsága. Szabad állapotukat nem szüntette meg, ha szabad milesként, vagy hospesként valamely seniorhoz álltak. Néha szembeszálltak az államhatalommal is, és pl. Vata esetében megmutatták, hogy harcolni is tudnak, ha kell. Szent László korában tűnik fel a viszonylagos libertas fogalma, ami különbözött a közszabadságtól. Az új, kötött helyzetű liberek mellett a közszabadok száma a XI. század végén még nagy volt, s katonai erejük még nélkülözhetetlen. A közszabadok „plena libertas”-szal, teljes szabadsággal rendelkeznek. Kálmán törvényeiben három liber kategória szerepel: 1. saját vagyonnal bírók, kik semmilyen adót nem fizetnek, 2. más földjén élők, kik libertasukért 8 dénár adót fizetnek és 3. a király, az egyháznagyok, s talán az ispán liberjei, kiket elszakíthatatlan kötelek fűz urukhoz. Ez utóbbiak közé tartoznak a várjobbágyok is.

Az első kategóriába tartozók elsősorban hadakozók lehettek, akár személyesen, akár kollektív módon (mint Freisingi Ottó leírja). Mivel értettek a fegyverforgatáshoz, elszegényedésük esetén néha vitézkedésük is a felszínen tartotta őket, olykor talán a király támogatásával. Ilyen lehetett a László király legendájában szereplő „pauper miles”, kinek atyját a király arany tállal ajándékozta meg. A megajándékozott vitéz fia már kénytelen volt az arany tálat egy comesnek elzalogosítani, hogy szegénységén enyhítsen. A közszabadok egy része anynyira elszegényedett, hogy a hadi kötelezettséget végleg, vagy átmenetileg a régi mértékben vállalni nem tudta. A szegény szabadokat, mint csekély értékű harcosokat, már valószínűleg Péter király megadóztatta.

Kálmánnak a szabad dénárokat bevezető törvénye Bolla I. szerint a király hadügyi reformjával függött össze. A más földjén élő liberek vagy fizették a szabad dénárt, ami hadiadó volt, vagy egy részük hadakozott, valamint lovakat és szekereket adott. A liberek önállóságának megszűnésével kieső haderő pótlására a liberek új urait kötelezték. Az önállónak maradó liber mentesült a hadiadó alól, bizonyára azért, mert valamilyen formában még hadakozott. Hihetőleg Kálmán korára vezethető vissza a Freisingi Ottó által leírt szervezeti forma, mely jellemző lehetett a kisvagyonú szabadokra is, de a királyi népek bizonyos kategóriáira is. A szegényebb szabadok jó része olyan parasztkatonára lehetett, mint a németeknél a Widukind leírta „agrarii milites”. Az ilyen köz-

³² Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. I. rész., Sz 1973/3. 595—596. o.; Kristó Gyula hangsúlyozza, hogy a törzsfők Géza és Szent István elleni háborúiban — a kíséreteken kívül — a szabadok nagy tömegei is részt vettek. (i. m. 475. o.); A szegény szabadok a királyság megalakulása után is harcoltak néha, a kalandozások idején még inkább. (i. m. 390—392. o.)

szabadokból álló haderő fennmaradhatott Anonymus koráig. Ő a serviensekkel együtt rusticusokról is ír, mint katonákról. A nemesekkel szemben, kik arany edényekből ettek, e két kategóriának ezüst edény jutott.

A XIII. században az olyan közszabadosok, kik fejenként, vagy legalább családonként hadakoztak, királyi serviensekké, azaz úri birtokosokká váltak. Ezután a közszabadoság már csak az úri osztályon kívül rekedt közszabadosot jelentette. Ezek többsége elparasztosodott. Többen, közösen küldhettek katonát a királyi hadseregébe, de ezek minősége nem lehetett a kor követelményeinek megfelelő.

A magánúri függő liberek is teljesítettek eleinte fegyveres szolgálatot, de számuk csekély volt.³³

Az Árpádkor hadakozói között találunk szolgáló és szabados állapotúakat is. Hogy a lovagi intézmény a „nem szabad népelem” egy részét is hadakozóvá, később szabaddá teszi, már *Bauer A.* felismerte.³⁴ *Pauler Gy.* is megemlíti a királyi szolgáló népek közé tartozó fegyvernököket.³⁵ A hadakozó szolgáló és szabadosok jelentőségét azután *Erdélyi L.* ismerte fel és kétségtelen, hogy túl is becsülte a hadakozó nem szabad népelem jelentőségét. Szerinte a XI—XII. századi hadakozók nagy többsége szolgáló és szabados volt. A hazánk területén található frank erődök Árpád és utódai kezére kerültek, a bennük élő fegyveresekkel együtt. Ezek számát Géza fejedelem megnövelte és segítségükkel győzte le a „megfáradt, megfogyott” szabad magyarokat. A királyi hadsereg német lovagi vezetői e frank—szláv szolgáló-szabados harcosok élén biztosították István király uralmát. Szolgáló és szabados volt — *Erdélyi* szerint — a várkatonák, a határőrök, valamint az egyháznagyok és főurak fegyvereseinek zöme. A várkatonák közül csak a szent király jobbágysai voltak szabadok.³⁶ *Erdélyi* tehát a hadakozók nagy többségét nem szabad állapotúnak tartja, s a szabad állapotú harcosok nagyobb részét is közrendűnek.³⁷

Erdélyi nézeteit történetíróink nagy többsége határozottan elutasította, első sorban vitázó partnere, *Tagányi K.*³⁸ s ez könnyen érthető, hiszen *Erdélyi L.* felfogása nem volt összeegyeztethető a hagyományos felfogással, mely szerint a harcosok csaknem kizárólag szabadok és magyar etnikumúak voltak. *Erdélyi* fejtegetései pedig valóban sok helyütt egyoldalúak, cáfolhatók s a bennük található valóságmagot is nehezen hihetővé teszik. Később *Váczy P.* mutatta ki, hogy a hadakozó szabadok jelentős része a XI—XII. században elvesztette harcos életformáját, a „milesek”-nek nevezett hadakozók egy része pedig, a földesúri népek legfelső rétege, nem szabad állapotú volt.³⁹ *Váczy* kétféle „miles” elméleté-

³³ *G. Bolla Ilona:* Az aranybulla-kori társadalmi mozgalmak a Vári Regestrum megvilágításában. *Annale Universitatis Scientiarum aradensis Sect. Hist.* 1. Budapest 1957, 84. és köv. o.; *Bolla I.:* A közszabadoság a XI—XII. században (A liber és libertas fogalom az Árpád-korban I.) *Történelmi Szemle*, 1973/1—2., 1—29. o.; *Bolla I.:* A közszabadoság lehanyatlása a XIII. században (A liber és libertas fogalom az Árpád-korban II.) *Történelmi Szemle*, 1974/1—2., 1—23. o.; *Bolla I.:* A jogilag egységes jobbágysztyálya kialakulása Magyarországon (A korai feudalizmus szolgáltató népeleiméitől a fejlett feudalizmus jogilag egységes jobbágysztyályaig). Kandidátusi értekezés 1976. Kézirat. 188. o.

³⁴ *Bauer Adolf:* A lovagság kihatása a középkori socialis és politikai életre különös tekintettel hazánkra. Nyitra, 1880. 6—7., 13. o.

³⁵ *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. II. kiadás. Budapest, 1899. I. k. 346. o.

³⁶ *Erdélyi László:* Fejlődés a legrégebb magyar társadalomban. Magyar Kultúra, 1916. 4., 17—19., 28., 43—49. o.

³⁷ *Erdélyi L.:* Magyarország társadalmi XI. századi törvényei. Budapest, 1907.; *Uő:* Az első állami egyenes adó elmlélete. Kolozsvár, 1912.; *Uő:* A társadalmi osztályok Szent István államában és a Békefi emlékkönyv. Történelmi Szemle, 1913. 321—366. o.; *Uő:* Anonymus korának társadalmi viszonyai. Történelmi Szemle, 1914. 191—211. o.; *Uő:* Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Történelmi Szemle, 1914. 517—561. o.; 1915. 32—50., 201—266., 334—352., 481—514. o.; 1916. 39—63. o.; *Uő:* Magyar művelődéstörténet. I. korszak. Ősi művelődés. Kr. u. 1000-ig. Kolozsvár, 1915. 121., 227—228. o.; *Uő:* Az Aranybulla társadalmi. (Kny. a Fejérváry emlékkönyvből) Budapest, 1917. 85., 92—95., 100., 105. o.; *Uő:* Árpádkor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégebb története 1301-ig. Budapest, 1922. 95—98. o.; *Uő:* A magyar lovagkor társadalmi és művelődése. 1205—1526. Budapest, é. n. 51., 95. o.; *Uő:* Magyar történelem. Művelődés és államtörténet. Budapest, é. n. (1938) 58., 61., 143., 173., 408. o.

³⁸ *Tagányi Károly:* Vázlatok dr. Erdélyi László m. jegyzéseire. Történelmi Szemle, 1914. 435—451. o.; *Uő:* Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdéseire”. Történelmi Szemle, 1914. 296—320., 409—448., 543—608. o.; *Uő:* Vázlatok a régibb Árpád-kor történetéből. Társadalomtudomány, 1922. 214—227. o.

³⁹ *Váczy Péter:* A hírbőség szerepe Szent István államában. Sz 1932. 389—392. o.; *Uő:* i. m. (SZTE, II. k. Budapest 1938.) 41—52. o.; *Uő:* A román és görög stílus kora. Magyar Művelődéstörténet. I. k. 108—118. o.; *Uő:* Társadalmunk az Árpádok és az Anjouk korában. Magyar Művelődéstörténet. I. k. 176—184. o.; *Uő:* A korai magyar történet néhány kérdéséről. Sz 1958. 340. és köv. o.

vel kapcsolatban historikusaink sokféleképpen foglaltak állást, annyi azonban kétségtelenné vált, hogy a hadakozás a XI—XII. sőt a XIII. században nem volt a szabadok kizárólagos kiváltsága, hadakoztak nem szabad állapotú személyek is.⁴⁰

Forrásainkban a közrendűek és nem szabadok hadakozására számos adatot találunk. Sok olyan oklevelet ismerünk a XIII. századból, melyek a királyi szerviensek, a későbbi köznemesek közé emelésről szólnak. Királyaink számos olyan személyt emeltek a királyi szerviensek közé, kik kedvezőtlenebb társadalmi helyzetükben is ki tudtak tűnni vitézségükkel, hűségükkel, a hadakozásban való jártasságukkal. Ezek igen nagy része várjobbágy és várszolga volt; közülük a várjobbágyot királyi libertással rendelkező közrendű szabadnak, a várszolgát (castrensis) nem szabad állapotú személynek tekinthetjük. A rájuk vonatkozó adatokat azonban itt mellőzzük, mert velük más tanulmányban foglalkozunk.

A királyi szerviensek közé természetesen nem csak a királyi várispánságok népei emelkedtek, hanem mások is. Így a királyi határőrszervezet íjászaí és speculatorai.⁴¹ Hasonlóképpen a királyi szerviensek soraiba kerülhettek a királyi uradalmak és erdőispánságok népeinek tisztjei, mert ezek méltóságuknál fogva is fegyvert viseltek, a nevezett uradalmak „armiger”-ei és „exercitualiis”, azaz „fegyverviselő”, „hadakozó” néven szereplő népelemei. Ők nevük tanúsága szerint hivatásszerűen hadakoztak, de királyi szerviensekké válhattak a nevezett uradalmak és erdőispánságok más népei is, ha a fegyverforgatásban kitüntették magukat, amire olykor véletlen szükséghelyzetben is sor kerülhetett. E kondicionárius népek közül különösen azok felemelkedése volt könnyű, akik ha nem is voltak hivatásszerűen hadakozók, de foglalkozásuk nélkülözhetetlenné tette a fegyverek kezelésében való jártasságot, mint az erdőőrök és a különböző vadakra specializált vadászok esetében.⁴²

A királyi szerviensek sorai közé más foglalkozású közrendű népelemek is felemelkedhettek. Így IV. Béla 1243-ban a Budugely faluból való Scemeyn mestert, Mária királyné aranyművesét emeli a nemesek közé a tatárjárás idején tett szolgálataiért, testvérével Andronicus-szal, valamint Koz és Kaza nevű rokonaival együtt.⁴³

A tatárjárás idején Béla királyt a tengerpartig követte s ott hűségesen szolgálta Micus fia Weyteh halász, kit ezért a király a királyi szerviensek közé emel s 5 ekealja földet ad neki.⁴⁴ V. István felesége Erzsébet — férje egyetértésével — Guna nevű szakácsát emelte a királyi szerviensek közé. Guna főként Patak várának ostroma idején tüntette ki magát. Vele együtt testvérei: Noboy, Csaba és Bolosey is királyi szerviensekké váltak.⁴⁵ IV. László a Nyitra megyei Wytk fiát Mihályt, magát Wytk-et, ennek testvérét Syke-t és többi fiait: Mog-ot, Oguz-t, és Ibrahimust felmenti az öt nehezék fizetésének kötelezettsége alól s a királyi

40 A „kétféle miles” problémát l. *Borosy András*: XI—XII. századi harcosrétegünk néhány kérdéséről. HK 1974. 3—27. o. Ugyanitt l. a kérdés irodalmát. Külön megemlítjük, hogy *Bolla Ilona* szerint a XIII. század második felében a királyi curtisok népei közül nemesek tisztjeik, az iobagiók hadakoztak, hanem, ha szükséges volt, a legalacsonyabb helyzetűek is. Megállapítja, hogy a király, avagy a királyné exercituálisának e korszakban a hadi szolgálatot is (de nem csupán azt) teljesítő udvari népeket nevezik. *Bolla I.*: 1976. Kandidátusi értekezés II. f. A világi nagybirtok szolgáltató népei. 2. A libertínusok 144—146. o. és III. f. A királyi és egyházi birtok népei az Árpád-korban. 196—216. o. és *Uő*: A királyi és egyházi birtok népei a korai feudalizmus idején. In: *Jogtörténeti tanulmányok IV.* Szerk. Dr. Csizmadia Andor. Budapest, 1980. 19—41. o.

41 *Borosy A.*: Határőrség és határőrök az Árpádok korában. HK 1977. 543—557. o.

42 *Borosy A.*: Adatok az udvar- és erdőispánságok történetéhez az Árpád korban. *Agrártörténeti Szemle*, 1977. 325—336. o. Királyi udvarispánságban szolgáltattak azok a királyi cubicularusok is (Zoltán, Tolomér, Tholapch Pál, Androssicus, Ábrahám, Karacinus, Cristianus fia András, Farkas fiai Barnabás és Grysgon, valamint Tark fiait: Jacobus és Jakabus), kiket IV. László 1275-ben a királyi szerviensek közé emelt. (1275. PR II. 449. Reg. Arp. 2674.)

43 1243. jan. 29. Turóc vára mellett. *ÁUO VII.* 131. Reg. Arp. 734. Az oklevél nem határozza meg pontosan, milyen szolgálatot tett Scemeyn a királynénak, nem tudjuk hadi érdemei voltak-e, vagy sem.

44 1248. *ÁUO VII.* 256. Reg. Arp. 894. Weytek „l’ovon és fegyverben” (in equis et armis suis) szolgálta a királyt.

45 1272. *ÁUO II.* 275.

serviensek közé emeli.⁴⁶ A solymárok közül származott a Komárom megyei Merchey-i Keza fia Jakab, ki László király különböző hadjárataiban, különösen az 1278-as morvamezei csatában vitézül harcolt. Ezért a király testvérével, Gédével együtt kiemelte a solymárok közül s az ország nemesei közé sorolta, 3 ekényi földet adományozva neki.⁴⁷

XIII. századi királyaink sok közrendű harcost felemeltek a királyi serviensek harcos közösségébe. Felfogásuk szerint így váltak teljes értékű harcosokká, noha nem kétséges, hogy királyi servienssé emeltetésük előtt is harcosok voltak valamilyen formában. A nem nemes állapotú, királyi libertással bíró várjobbányok esetében — kikről több száz XIII. századi nemesítő oklevél szól — ez nyilvánvaló, ugyanígy az „armiger”, „exercitualis” és hasonló elnevezésű népelemek esetében. De, mint láttuk, rajtuk kívül sokféle elnevezésű közrendű nép elem került a királyi serviensek közé, ami annyit jelent, hogy korábban is hadakoztak, értettek a fegyverforgatáshoz.

A király nem nemes harcosaira vonatkozik a Várad Regestrum egy érdekes adata: Borsod várának várszolgái Márton hadnaggal, Sanctus centurióval, Péter urbis praefectus-szal és másokkal együtt azzal vádolták Cykircet és testvéreit (Nemelt, Péter, Pál és Elek), hogy azok az ő társaik, azaz Borsod várának civilisei. Ezek tagadták a „vádát” s azt állították, hogy ők „lovasok” azaz a „király katonái” nemzettségéből származnak, (de genere equestri scilicet: militum regis). Ennek bizonyítására megjelentek Baga faluból Peth és Sicia, Cykirc rokonai. A „vádoló” borsodiak végül nem merték magukat a tüzesvas próbának alávetni.⁴⁸ Kik lehettek ezek a „lovasok”? Mivel helyzetük a királyi várispánsági tisztségviselőknél is kedvezőbbnek tűnik, arra kell gondolnunk, hogy olyan szabad harcosok, kik nincsenek más úrnak alávetve, hanem csak a királyt szolgálják. A XI—XII. századi milesek azon csoportjára kell gondolnunk, kik nem voltak valamely várispánság vitézei s megfelelő vagyon birtokában nem váltak valamelyik egyházi, vagy világi nagyúr harcosává sem. Ezek tekinthetők a királyi serviensek elődeinek és magvának.

Béla király a Pop faluból való Ech-nek földadományt ad azzal a feltétellel, hogy Ech vagy személyesen köteles a király seregében szolgálni, vagy maga helyett egy fegyverest kell küldenie.⁴⁹ Ech vitézt az oklevél nem nevezi királyi serviensnek, de kötelezi, hogy „armis militaribus”, azaz — tekintve az 1249-es évszámot — lovagi fegyverzetben köteles megjelennie, vagy helyettesét kell „kellően felfegyverezve” (decenter expeditum) a királyi hadba küldenie.

Földadománnyal jutalmazza IV. László Simon fia Jób mestert, a királyi szakácsok rektorát, akinek Győr vára alatt szintén vérét kellett ontania királyáért.⁵⁰ Jób mester nem volt rendszeresen hadakozó vitéz, teljes mértékben azonban e korban kevesen vonhatták ki magukat a harcból és volt eset, mikor a szakácsok rektorának is harcolnia kellett. Királyi harcosok, mégpedig közrendűek lehettek a folyók hídjainak őrzői, így a Rába hídjának őrei, kiknek már lakatlanná vált földjét László király 1280-ban elajándékozta. Valószínű, hogy

46 1274. Buda, Reg. Arp. 2497. Az öt nehezéket fizetők a várjobbágyoknál kedvezőtlenebb, a várszolgáknál azonban kedvezőbb állapotú, adófizetésre kötelezett népelemek voltak.

47 1279. dec. 29. HO VI. 249. Reg. Arp. 3020. Mathey comes királyi tárnokot IV. László király érdemei jutalmául, s vele testvérét Zumbot-ot, rokonait: Bene fiait Farkast és Botsz-ot, Gergely fiait Gyrouit-ot és Ágostont, azonkívül Helys-t és Kemyn-t kiveszi a tárnoki szolgálatból és a királyi zászló alatt katonáskodók szabadságával ruházza fel, azaz a királyi serviensek közé emeli. 1280. aug. 17. OL DL 106.664. (Közzéteszi *Érszegi Géza*: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári kereszties konvent magánlevéltárában, 1193—1542. Fejér megyei Történeti Évkönyv, Székesfehérvár 1971.)

48 1219. Vár. Reg. 224. o. 194. sz.

49 1249. HO VIII. 54. Reg. Arp. 917.

50 1273. HO VI. 194. Reg. Arp. 2431.

a hídőrző fegyveres régebbi harcostípus volt, 1280-ban már nem volt jelentősége.⁵¹

A harcos életforma vonzereje, a hadakozók tekintélye nagy volt. Annyira, hogy a hadakozni, harcosná válni akarók számát olykor korlátozni is kellett. László király 1276-ban a váradi püspöknek adta Szőlős királyi falut, a benne lakó királyi udvarnokokkal együtt. Úgy rendelkezett, hogy az udvarnokoknak egy része harangozó, másik része gyertyaöntő legyen. Legfeljebb 4—5 mansiónyi legyen közülük hadakozó, kik erre alkalmasak, van fegyverük, s tudnak vele bánni. Ezek a váradi püspök mellett, annak csapatában vonulnak hadba, ha a püspök királyi hadjáratban részt vesz. A kondicionárius állapotú királyi udvarnokok között tehát voltak hadakozók is. S még többen szerettek volna hadakozókká válni, különben nem kellett volna számukat korlátozni. A királynak eszerint voltak udvarnok fegyveresei, s harcoltak ilyenek a püspökök kontingenseiben is.⁵²

A zólyomi erdőispánságból kialakuló Túróc és Liptó megyében a XIII. században az országos nemeseknél kevésbé kedvező helyzetű hadakozók, „jobbágyfiúk” éltek, kik az ország különböző részein kialakuló „partikuláris” nemesség egyik típusa voltak.⁵³ E jobbágyfiúk voltak a nevezett terület hivatásos hadakozói. Náluk kevésbé kedvező helyzetűek a turóci és liptói királyi népek. Ezek főként termelő munkát végeztek, de voltak katonai kötelezettségeik is. 1257-ben minden 40 mansio után kellett egy lovaszt állítaniuk a király seregébe — egyéb adóterheik mellett.⁵⁴ E turóci és liptói királyi népek között akadhattak hadakozásra különösen alkalmas személyek. Ilyen lehetett Rekse fia Miksse, kit László király rokonaival (Drahen, Miklós, Herch és Urbán) együtt kiemelt a turóci népek sorából s a turóci jobbágyfiúk közé emelt.⁵⁵ A két réteg közötti különbség elég nagy lehetett. Az oklevél Miksse és társai korábbi helyzetét „szolgaságnak”, az utóbbit „szabadságnak” nevezi.⁵⁶ A turóci jobbágyfiúk szabadságával ruházta fel IV. Béla Csépan fiait Benedek és Péter királyi kőfaragókat, kik ezzel a hadakozók közé emelkedtek.⁵⁷ Foglalkozásukból következtetve testi erejük bizonyára megfelelő volt.

Az egyházak hadakozó népei közül kevesen kerültek át a királyi hadakozók közé, s kevesen lettek közülük köznemesekké.⁵⁸ Azon kevesek közé, kik az egyház szolgálatából kivették és teljes szabadságot nyertek, tartozott Gab és fia Botus. Gab-ot még II. Géza király vette ki a kalocsei egyház szolgálatából, fia Botus pedig követte III. Istvánt Ausztriába, majd Pozsonyba s kitüntette magát a Székesfehérvár mellett IV. István ellenkirállyal vívott csatában. Ezért teljes szabadságot nyer (omnio liber) s a király „házába” fogadja (in domo regia tradita libertate constituit). Ez a formula felel meg minden valószínűség

51 1280. aug. 26. HO II. 14. Reg. Arp. 3071.

52 1276. ápr. 5. Várad. *Fejér* V/2. 333. Reg. Arp. 2700.

53 A partikuláris nemesekről a legjobb összefoglaló tanulmány: *Fekete Nagy Antal*: Az országos és partikuláris nemesség tagozódása a középkorban. Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Budapest 1937. 159—184. o. A turóci és liptói jobbágyfiúkra: *Mályusz Elemér*: Túróc megye kialakulása. Budapest, 1922. 53—148. o. *Váczy Péter*: A királyi szervensek és a patrimonialis királyság. Sz. 1927. 360—370. o.; *Mályusz E.*: A magyar köznemesség kialakulása Sz. 1942. 272—280. o.; *Bónis György*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár é. n. (1946) 359—369. o.

54 1257. jún. 12. ÁUO II. 280., Reg. Arp. 1152.

55 1280. (szept. 3. előtt) *Fejér* V/3 72. Reg. Arp. 3073.

56 „super translatione de servitute populorum de Thuruch in Collegium libertatis filiorum Jobbagionum de Thuruch.”

57 1258. szept. 26. Reg. Arp. 1197.

58 Az egyházi hadakozókról l.: *Ozorai József*: Az egyháznemesi vagy praediális birtok. Magyar Sion, 1887. 269. és köv. o.; *Ozorai J.*: Az esztergomi érsek praediális nemesei. Magyar Sion 1887. 100—116., 195—211., 261—268. o.; PR I. 191—336. o. (Erdélyi László tollából); *Szekely Ottokár*: Az egyházi nemesség. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet évkönyve. 1935. 28—52. o.; *Váczy P.*: A királyi ervensek és a patrimonialis királyság. Sz. 1927. 380. és köv. o.; *Holub József*: Az egyházi nemesség jogállása a középkorban, Budapest, 1947. Kluy. a Regnum egyháztörténeti évkönyv 1944—46. évfolyamából, passim., *Bónis Gy.* i. m. 186—215. o.

szerint a későbbi nemesítésnek. Ezek az „in domum regiam” fogadott vitézek lehetnek a királyi serviensek „jogelődei”.⁵⁹

Az egyházi népek között olykor nemcsak a jobagiók, a hivatásos harcosok hadakoztak. 1285-ben Péter veszprémi püspök Pál fia Crispinus, Éliás fia Balázs és Bertalan fia Máté tizedszedőket (decimator) azért emeli az egyház hadakozó jobbágyai közé, mert többek között a „király és az ország” különböző hadjárataiban is részt vettek.⁶⁰

A szolgálkból felszabadított szabadosok (libertinus) között is voltak hadakozók. A váradi káptalan bírósága előtt lopással vádolnak két libertinust: Ina-t és Johanc-ot. Ezek nem jelennek meg a káptalani bíróság előtt, azzal az indokkal, hogy *hadjárásban vannak* s így nem tudnak Váradra menni.⁶¹ 1292-ben Lázár fia Benedek fehérvári ispán anyja kérésére felszabadítja és a libertinuskok közé emeli Cece fia Péter nevű szolgáját. Kötelessége lesz, hogy ura kíséretében venni részt a királyi hadjáratokban. (Más hadjáratokban nem kötelek részt venni.) Ha Péter, vagy utódai annyira elszegényednének, hogy a hadakozásra képtelenné válnának, uruk viselné hadakozásuk költségeit.⁶² E rendkívül érdekes oklevélből kiderül, hogy a nem nemes, sőt nem szabad népelemek még a XIII. század utolsó tizedében is hadakoztak. A libertinus (szabados) harcos eszerint nem lehetett kivételes jelenség s Péter feltehetőleg már szolga korában kimutatta hadakozásra való alkalmasságát. Közrendű katonák a XIV. században sem ritkák. Ilyenek lehetnek a Pál fia János mester tolvajoknak minősülő gyalogos katonái,⁶³ az 1347-ben szereplő Thaph-i harcos királyi jobbágyok⁶⁴ és az egy 1356-os oklevélben említett „várkijátó” nevű poroszlok.⁶⁵ 1358-ban Lajos király Borfői János fia Jánost és Lőrinc fiait: Istvánt, Mihályt és Miklóst a honti vár kondicionáriusai közül kiemelve nemesíti.⁶⁶ Eszerint a honti királyi várnak még ekkor is voltak hadakozó, vagy hadakozásra alkalmas kondicionáriusai. 1369-ben a nyugati országhatár mentén még éltek királyi speculatorok: Jakab, Péter és János gátai speculatorok. Ezek is nem nemes, közrendű fegyveresek.⁶⁷ Egy Szécsi Miklós országbíró előtt folyó perben 1371-ben Nyitra megyei kikiáltói szolgálatot teljesítő várnépek szerepelnek, kik a vár régi nemes jobbágyainak mondják magukat.⁶⁸ Lajos király 1380-ban nemesíti János fia Miklóst, Zonda vár kondicionáriusát⁶⁹, a pozsonyi káptalan 1383-ban ír át Simon fia Mátyás, Miklós fia Simon és Jakab fia Miklós királyi örök kérésére egy I. Károly által 1339-ben kiadott privilégiumot.⁷⁰

Láthattuk, hogy a korlátozott libertással bíró nem nemes szabadok s a nem szabadok között szép számmal voltak hadakozók. S a közsabadok, a teljes szabadsággal bíró liberek között? Amíg fel tudtak fegyverkezni, minden bizonnyal ők is hadakoztak. Hadakozó lehetett az a hatvani liber, kinek másfél márkát érő lovát Dorus a háborúban elvesztette.⁷¹ Feltehetőleg teljesen szabad álla-

59 (1163—64) HO VI. 3. (1162) Reg. Arp. 104.

60 1285. *Fejér* IX/7. 701.

61 1213. Vár. Reg. 104. o. 27. sz.

62 1292. HO IV. 81. Cece Benedek ispán ancillája, rabszolgánője volt, s mint ilyen házasságot nem köthetett. Péter apja ismeretlen, de könnyen lehetséges, hogy maga Benedek ispán volt az. A kalocsai káptalan által kiadott oklevél egyébként a felszabadított Péternek jogot ad arra, hogy házasságot kössön, s hogy urától, ha neki úgy tetszik, elköltözhessek. ; Az ancillákról l. *Szabó István*: A prédium. Vizsgálódások a korai magyar gazdaság és településtörténelem körében. In: *Jobbágyok—parasztok*. Budapest, 1976. 196. o. 79. jegyzet.

63 1345. febr. 22. Visegrád. OL DL 103.267.

64 1347. máj. 11. Buda. OL DL 87.209.

65 1356. jan. 25. OL DL 41.278.

66 1358. dec. 11. OL DL 42.602.

67. 1369. okt. 6. Buda OL DL 57.182

68 1371. jún. 8. OL DL 98.170

69 1380. nov. 4. Zólyom. OL DL 42.180.

70 1383. máj. 25. OL DL 50.017.

71 1213. Vár. Reg. 171. o. 47. sz.

potú volt a hat szolgával bíró, meg nem jelölt társadalmi helyzetű Latibar, kit a Váradi Regestrum egyszerűen „harcos férfi”-nak (vir militaris) nevez.⁷²

Teljesen szabad állapotúak voltak a hospesek, kiknek hadakozása nem volt kivételes eset.⁷³ 1146-ban Színes úrnő, a pannonhalmi apát testvérének, Henriknek felesége, egyik birtokát a nevezett apátságra hagyja. Az apátnak joga van e birtokra szabad hospeseket telepíteni, vagy őket onnét elbocsátani, de a hospesek kötelesek részt venni a király hadjárataiban, mint ahogyan részt vettek Színes úrnő életében is.⁷⁴ 1204-ben Imre király az erdélyi németek között lakó „latinus” Jánost feloldja e németek kötelezettségei alól, megengedi, hogy a királyi udvarban tartózkodjék, mentesíti minden vám és adó alól stb. — csak hadakozásra kötelezi, a hasonló szabadsággal bírók módján.⁷⁵ János helyzete a királyi szerviensekéhez hasonló, de ez az elnevezés 1204-ben még nem volt elterjedve. János, ki olasz, francia, vagy vallon hospes lehetett, nyilván korábban bebizonyította már hadakozásra való alkalmasságát. Két évvel később János hú szolgálati fejében birtokadományt kapott.⁷⁶

A hospesek teljes szabadsága feltétlenül több volt pl. a várjobbágyok feltételes, a király által adott szabadságánál. 1213-ban öt szolnoki várjobbágy azzal „vádolta” Angelus-t, hogy ő is szolnoki várjobbágy. Angelus azt válaszolta, hogy ő egy „latin” hospes fia és teljesen szabad (Ille autem contendebat se filium Latini hospitis esse et absolute liberum). Állítását egyik falubelije igazolta.⁷⁷ Pál fia Pósról azt állítják, hogy szolnoki várszolga. De ő bebizonyította, hogy szabad és német eredetű.⁷⁸ Két borsodi civis (itt a castrensis-szel, várszolgával egyértelmű) várjobbágyai támogatásával azt állítja hat személyről (Csiz, Péter, Dumasa, Cika, Nona, Belohea), hogy közéjük tartoznak. Ezek cseh hospesek fiainak mondták magukat.⁷⁹ A várszolgai állapot, mely a várjobbágyinál is lényegesen kedvezőtlenebb — természetesen még kevésbé tetszhetett egy szabad hospesnek.

A hospesek s a nagyrészt belőlük kialakuló városi polgárság feladata elsősorban a termelő munka volt ugyan, de királyaink hadi szolgálatukat is fontosnak tartották és szabályozták.

1206-ban II. András megállapította a karakói, chrapundorfi (Magyarigen) és ramsi hospesek kiváltságait. Csak akkor kötelesek hadba szállni, ha a király maga vezeti a sereget.⁸⁰ András király 1224-ben a róla elnevezett Andream-

72 1221. Vár. Reg. 274. o. 318. sz.

73 A hospesekről l. *Lederer Emma*: A legrégebb magyar iparososztály kialakulása, Történelmi Szemle, 1977. 663. és köv. o. Eszerint a Karoling kor utáni időkben a hospes korlátozott szabadságú egyén, ki személyi és gazdasági tekintetben egy, esetleg két földesúrtól függ. E függés lehet csak személyi (esetleg harci) szolgálat, vagy csak gazdasági. Nem feltétlenül idegen eredetűek. XI. századi törvényeink hospeseknek nevezik a jövevény elköelő urakat is, meg a szolgákat is. Néhol a törvények idegeneket értenek hospeseken, néha nem. S nem minden esetben nevezik az idegent hospesnek. A XII. században jönnek azután tömegesen idegen, nagyrészt földművelő népelemek, kik valószínűleg a külföldön már korábban kialakult hospesektől erednek — ezek révén alakul ki hazánkban a hospes réteg. A nagyobb csoportokban betelepülő hospesek földesura a király lesz, a kisebb csoportokban bevándorlók a nemszabad népelemek közé keverednek, jogi szempontból szabadok, de szabadságukért állandóan küzdeniük kell. Gazdasági szolgáltatásaik csekélyebbek és kényelmesebbek, mint a szolgáké s ezért a szolgák is a hospesek állapotát igényeiknek elérni.

A XIII. századi hospesek jogilag szabad, de gazdaságilag a királytól, vagy valamelyik főúrtól függő népek, részben idegenek, részben felszabadult szolgák. Egy részük városokban, másik részük a földesúr birtokain lakik. Néha a gazdasági szolgáltatást harci szolgálattal cserélik fel.

Győrffy Gy. szerint a földművelő szabad hospesek rendszeresen részt vettek a király hadjárataiban. (*Győrffy Gy.* i. m. [1977.] 510. o.) A hospesek hadakozására *Váczy Péter*: A királyi szerviensek és a patrimonális királyság. Sz 1927. 360. o. 1. jegyzet.; *Fügedi Erik* szerint a XI. században a bevándorló papokat és lovagokat nevezik hospeseknek — később a bevándorló parasztokat is — a XIII. században pedig a bevándorlókkal azonos kiváltságokat élvező hazai elemek is a „hospes” nevet viselik. Magánosoknak is lehetett hospesek. (*Fügedi E.*: A befogadó: a magyar királyság. Történelmi Szemle 1979. 360—361. o. 22. jegyzet.) L. még *Bolla I.*: i. m. [1976.] Kandidátusi értekezés) 88. és köv. o., 93., 97. o. A hospes kérdést az Árpád-kori társadalom problémakörének általános elemzésével kapcsolja össze.

74 1146. PR I. 597.

75 1204. AÜO I. 91. Reg. Arp. 210.

76 1206. AÜO XI. 83. Reg. Arp. 223.

77 1213. Vár. Reg. 165. o. 31. sz.

78 1215. Vár. Reg. 199. o. 127. sz.

79 1221. Vár. Reg. 272. o. 316. sz. Hasonló eset később is előfordul: 1255. nov. 8. HO VII. 48.

80 1206. ZW I. 9.; Reg. Arp. 226.

ban szabályozta az erdélyi szászok jogait és kötelességeit. E nevezetes privilégium szerint az ország határain belül 500, az ország határain kívül 100 fegyverest tartoznak a király seregébe küldeni. Ha a külföldi hadjáratot nem a király vezeti, vagy ha a király magánérdekéből vezet külföldi hadjáratot — csak 50 harcossal tartoznak.⁸¹ Az erdélyi szászok katonái ereje mindenesetre jelentős lehetett. 1230-ban András bizonyos német vendégek hadi kötelezettségét úgy állapítja meg, hogy a villicus „a szászok módjára” felfegyverkezve (armatus) jelenjék meg a király seregeiben, négy íjással együtt. A villicus valószínűleg nehéz fegyverzetű volt.⁸² Béla ifjabb király 1231-ben Kocsárd és Dániel erdélyi szász vitézek birtokügyében intézkedik. E vitézek a „latin” János fiai. A szászok között élő latinok tehát szászokká válhattak.⁸³ A nagyszombati polgárok hadi kötelezettsége 1238-ban csekély volt: minden 100 mansio után kellett egy harcost kiállítaniuk.⁸⁴ Ugyanez évben Béla király az említett karakói és chrapundorfi hospesek hadkötelezettségét oly módon szabályozta, hogy 4 páncélos vitézt kötelesek a király seregébe küldeni, négy jó lóval és két sátorral. A király katonáival együtt kell hadba vonulniuk, nem a bárók seregében.⁸⁵

1241-ben Béla király négy Németországból bevándorolt trencsényi hospes (Bense, Pepryle, Cepk és Hoztyna) ügyében intézkedik, akiket a trencsényi várjobbágyok a nevezett vár szállásadó várjobbágyainak mondtak. (A szállásadó jobbágyok a várjobbágyok alsó rétege volt). A király elrendelte, hogy a nevezett hospesek eddigi szabadságukat továbbra is megtartsák s hat mansio után állítsanak ki egy fegyverest. Ez a fegyveres nehéz fegyverzetű lehetett (unum militum armis bellicis optime preparatum). A fegyverest a trencsényi ispán seregébe küldik. Más kötelezettségük nincs s elnyerhetik a vár tisztségeit is (dignitates castris).⁸⁶ A pesti hospesek 1244-es privilégiumuk szerint tíz „kellően felfegyverezett” vitézt voltak kötelesek kiállítani, a király által vezetett hadjáratokba.⁸⁷ Ugyanebben az évben a körmendi hospeseknek minden 15 mansio után kellett egy páncélos vitézt kiállítaniuk, akiknek felszerelését is szabályozza a királyi oklevél: „dabunt unum panceratum habentem hastam cabatum galeam faretram et cetera ornamenta apta...” tehát lándzsája is legyen, de íja is! A „cabatum” szó itt feltehetőleg páncélinget jelent. Két páncélozott lovat is kell hoznia a kiállított vitéznek és csakis a király seregében kell hadakoznia, nem a bárókéban.⁸⁸

A király, mint láthatjuk, fontos szerepet szánt a városi hospeseknek és fokozottan igyekezett támaszkodni a városiakok fegyvereire. A nyitrai civisek például a tatárjárás idején vitézül védték Nyitra várát, oltalmat nyújtottak az oda menekülőeknek, a tengerpartig menekülő király kíséretébe maguk közül fegyvereseket küldtek, ezért a fehérvári polgárokéval egyező kiváltságokat biztosít nekik. Hadkötelezettségük: 12 vitézt kell a király zászlaja alá küldeniük.⁸⁹

81 1224. nov. 30. után ZW I. 34.; Reg. Arp. 413.

82 1230 *Endlicher* 426.; Reg. Arp. 462.

83 1231. ZW I. 54.; Reg. Arp. 595.

84 1238. *Endlicher* 444.; Reg. Arp. 647

85 1238. febr. 12. Erchud (Szászkered) ZW I. 66.; Reg. Arp. 638. Megerősítette István ifjabb király 1266-ban ZW I. 97.; Reg. Arp. 1853.

86 1241. febr. 27. HO VI. 39.; Reg. Arp. 704.

87 1244. (okt. 15. előtti) *Endlicher* 466.; Reg. Arp. 781.

88 1244. okt. 28. (Kis) Komáromnál. HO VI. 42.; Reg. Arp. 786.

89 1248. szept. 2. *Endlicher* 498.; Reg. Arp. 885. A „civis” szó itt valószínűleg városiakot jelent, nem várispánok sági castrensisit. — A nyitrai civisek jogállását befolyásolhatta, hogy a városban püspök székelt. Hasonló jellegű privilégiumok 1244. dec. 15. Korpona, *Fejér* IV/1.; 329. Reg. Arp. 739. — 1254. ápr. 23. *Fejér* IV/2. 213.; Reg. Arp. 1008. Zólyomi hospesek. — 1254. aug. 30. HO VI. 76.; Reg. Arp. 1013. Zólyom megyei dobonyai és bába-széki hospesek 1255. Mon. Strig. I. 426.; Reg. Arp. 1059. Lipcse melletti Beszterce hospesei. — 1257. jan. 12. *Smičičlas* V. 51.; Reg. Arp. 1136. Podrožia megyei és jasztrebarszakai hospesek. — 1261. ZW I. 86.; Reg. Arp. 1776. Dészvári hospesek. 1262. ÁUO VIII. 31.; Reg. Arp. 1793. A nagyszőlősi hospesek egy vitézt kötelesek a király seregébe küldeni. 1264. szeptember 9. ÁUO XI. 532.; Reg. Arp. 1409.; Berényi falu hospesei. — 1266. november 23. *Smičičlas* V. 401.; Reg. Arp. 1504. Gréc vára civisei. 1264. *Fejér* VII/5. 364.; Reg. Arp. 2133. Szatmári hospesek. Szükség esetén hat páncélos vitézt kötelesek a király seregébe küldeni. Előfordul, hogy a király az elszegényedett hospeseket — átmenetileg — felmenti a hadakozás terhe alól, mint a győri hospeseket 1271-ben. (1271. *Endlicher* 526.; Reg. Arp. 2132.)

A szepesi szász hospesek katonai ereje jelentős volt. Szükség esetén akár belső, akár külső hadjáratra 50 lándzsást, azaz nehéz fegyverzetű harcost kellett kiállítaniuk V. István 1271-es privilégiuma szerint. Számuk nyilvánvalóan kisebb volt, mint az erdélyi szászoké, privilégiumuk azonban az erdélyi szászoknak kiadott Andreanum-mal ellenében nem tesz különbséget külső és belső hadjárat között.⁹⁰ Az erdélyi szászok fegyverei fontosak voltak a gyengülő királyi hatalom szempontjából. III. András 1291-es dekrétumában kijelenti ugyan, hogy az ország méltóságait, vagy egész vármegyéket nem adományoz advénáknak, vagy hospeseknek, sem pogányoknak, vagy nemteleneknek (paganis vel ignobilibus), az erdélyi szászokat azonban, illetőleg közülük azokat, akik földbirtokkal bírnak és nemesek módjára élnek a nemesekkel egy sorban emlegeti és nagyon fontosnak tartja katonai erejüknek a maga számára való biztosítását.⁹¹

Egyre hasznosabbaknak bizonyultak — katonai szempontból is — a soproni hospesek. Katonai súlyuk növekedését mutatja, hogy 1256-ban Béla király a visszaélései miatt elűzött Péter soproni várnagy (purcravius) házait és *tornyát* (erősségét) a soproni bírónak és több polgárnak adományozza.⁹² 1269-ben Béla a soproni polgároknak a németek ellen vívott harcait említi, s pénzbeli szolgáltatásaikon kívül ezért földadományt juttat nekik.⁹³ 1277-ben László király dicsérőleg említi, hogy a soproni polgárok megvédték Sopron várát a csehek ellen, annak ellenére, hogy fiaik fúszként a cseh király fogságában voltak. Juttatmul megengedi, hogy a Lövér falubeli íjászok *másik* felét is a soproni polgárok közé felvegyék. Az íjászok *egyik* fele már korábban soproni polgárrá lett. Ez lényegesen növelte Sopron városa katonai erejét.⁹⁴ A soproni hospesek hadi szolgálataira azért nem ártott felügyelni. Közülük néhányan kivonták magukat a várórzés kötelezettségei alól és kiköltöztek a környékre. A vár nagy része így üresen maradt. Ezért László király 1283-ban elrendelte, hogy a várban birtokrészel rendelkezők állandóan a várban lakjanak. A vár és város ez időben azonos volt Sopronban. A környékre kiköltözők minden haszonvételeit a várban lakók fordíthatják saját hasznukra.⁹⁵ A soproni vár védelme fejében a soproni polgárokat illette a soproni kerület dézsmája is.⁹⁶ László soproni ispánt a király arra utasította, hogy a Lövér falubeli íjászokat ne kényszerítse a várispánság szolgálatára, mert ezeket a soproni vár védelme érdekében ő és elődei a soproni hospesekhez csatolták s azok kiváltságaival ruházták fel.⁹⁷ A soproni polgároknak a várban, vagy városi házukban kellett lakniuk a vár védelme érdekében, de birtokaik a városon kívül is lehettek.⁹⁸

El nem hanyagolható katonai súlyuk volt a szlavón és horvát hospeseknek is. István szlavón bán ugyan 1252-ben felmenti a körösi hospeseket a báni hadseregbe vonulás alól, de hogy ez egyáltalán szóba került, mutatja hadakozó voltukat.⁹⁹ 1275-ben IV. László a zágrábi várhoz tartozó egyik falut a Gréc hegyi civiseknek adta, mert megvédték Gréc hegyi várát a cseh király fegyveresei ellen.¹⁰⁰

Okleveleink tanúsága szerint a hospesek között is számos vitéz harcos akadt.

90 1271. nov. 24. *Endlicher* 522.; Reg. Arp. 2116.

91 III. András 1291. évi dekrétuma. *Endlicher* 615. Megerősíti I. Károly 1317. nov. 12. OL DL 24 798.

92 1256. febr. 12. HO I. 32.; Reg. Arp. 1074.

93 1269. *Fejér* IV/3. 513.; Reg. Arp. 1642.

94 1277. jan. 17. Sopron v. o. I/1. 6.; Reg. Arp. 2762. 1. még 1277. szept. 2. *Endlicher* 545.; Reg. Arp. 2809.

95 1283. júl. 25. Jánoshida mellett. Sopron v. o. I/110. Reg. Arp. 3249.

96 (1283) júl. 25. Jánoshida mellett. ÁUO IV. 381. Reg. Arp. 3250.

97 (1283) júl. 25. Jánoshida mellett. ÁUO IV. 380. Reg. Arp. 3251.

98 (1284) okt. 3. Huzshyda HO II. 18. Reg. Arp. 3339.

99 1252. *Endlicher* 479.

100 1275. aug. 11. *Smečiklas* VI. 121.; Reg. Arp. 2631. A dalmát városok katonai súlyát vizsgálni nem feladatunk. Elég annyi, hogy 1284-ben Subics Pál bán Tragurium városától 60 jól fegyverzett gyalogost követelt. (1284. okt. 16. és von. 6. *Tragurii. Smečiklas* VI. 503.)

Béla király 6 ekényi földdel jutalmazza meg Wocho pozsonyi polgárt. Wocho vitézül harcolt a muhi csatában a tatárok ellen és a menekülő királynak is fontos szolgálatokat tett.¹⁰¹ A fehérvári Odolphus életét vesztette a németek ellen vívott harcban. Fiai — apjuk érdemeiért 1261-ben két malmot kapnak a királytól.¹⁰² Királyaink adományokkal igyekeztek biztosítani a hospesek hadi szolgálatát. 1262-ben Béla király megerősíti a lipthói „Gallicus” Jánost 4 ekényi lipthói földbirtok tulajdonában. Ennek fejében János és utódai általános hadfelkelés idején kötelesek a lipthói vár védelmére a várban tartózkodni.¹⁰³

A következő esztendőben négy turóci hospest: Uzda fiait, Márton, Stremet és Drahmet és Mecsk fiát Mecsket, akik néha mint halászok, máskor mint vadászok, bér fejében és önként teljesítettek a királynak szolgálatot, Béla király megerősíti szabad állapotukban és szabadságukban, de olyan feltétellel, hogy egyikük köteles a király hadjárataiban részt venni, ha szükséges.¹⁰⁴ Ugyanebben az évben Béla király tíz hospest, akik szintén mint halászok és vadászok bér fejében önként szolgálták a királyt, megerősít szabad állapotukban, de arra kötelezi őket, hogy egyikük köteles a király hadjárataiban részt venni. Név szerint Gudrun fiai: Jank és Paulyk, valamint Churnok falubeli rokonaik: Krupech, Rubyna, Mylozt, Mladen, Tyuan, Pemplad, Zuntar és Potuh hospesekről van szó.¹⁰⁵

A feketehalmi csatában szerzett érdemeket a brassói Ebl fia Teel.¹⁰⁶ Jakab, a pozsonyi vár suburbiumának bírája, azokért a szolgálataiért kap földet IV. Lászlótól, amelyeket a hűtlen pozsonyi comes curialis: Péter fia János elleni harcban teljesített, mikor ez a pozsonyi várat megtámadta.¹⁰⁷

A XII—XIII. századi Nyugat-Európában a városoknak nemcsak a gazdasági, de a katonai súlya is nagy volt, különösen az itáliai és flandriai városoké. Az itáliaiak katonai erejét a középkori Németország egyik legnagyobb uralkodójának, Barbarossa Frigyes császárnak is meg kellett ismernie; ezek hamarosan városállamokká alakultak át.¹⁰⁸

E városok katonai erejéhez viszonyítva Magyarország XIII. századi városainak katonai ereje jelentéktelennek mondható. IV. Béla tatárjárás utáni újjáépítő munkájában — ennek ellenére — a városoknak fontos szerep jutott, s a király a városok katonai erejére is számított. Györffy Gy. találó megállapítása szerint Béla észrevehette, hogy a városok ellen tudtak állni a tatár ostromlóknak, rá volt utalva a városi kézművesek munkájára a fegyver, különösen a páncél- és számszeríjkészítésben, s jól tudta használni a városok nehéz fegyverzetű katonáit.¹⁰⁹ A hospesek, s a főként belőlük kialakuló városi polgárság katonai értéke nem volt elhanyagolható. Az ügyes kezű hospesek és polgárok közül került ki a számszeríjak és hajtógépek kezelőinek nagy része is, mint pl. Zumbot

101 1243. máj. 13. Mon. Strig. I. 346.; Reg. Arp. 740.

102 1261. Reg. Arp. 1272.

103 1262. HO VI. 232. Reg. Arp. 1313. tempore exercitus nostri generalis in castro Lyptou permanebit sicut miles in custodia dicti castri.” A „gallicus” jelző valószínűleg valloin nemzetiséget jelent. L. Székely György: Wallons et italiens en Europe centrale aux XI-e-XVIIe siècles. Ann Hist U BP Sectio Hist. 6. Budapest 1964.

104 1263. aug. 29. HO VIII. 92.; Reg. Arp. 1350.

105 1263. ÁÚO VIII. 55. és 56.; Reg. Arp. 1351. és 1354. E privilégiumot III. András 1290-ben átirta. Fejér VI/1. 48.

106 1271. ZW I. 110.; Reg. Arp. 2135.

107 1280. (aug. 17. előtti) ÁÚO IV. 217.; Reg. Arp. 3061.

108 A XII—XIII. századi nyugat-európai városokról szóló irodalmat I: Györffy Gy.: Budapest története. I. Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. (Szerk. Gerevich László) 244—245. o. E városok katonai erejére, hadszervezetére I.: Max Jähns: Heeresverfassungen und Völkerleben. Eine Umschau. Berlin, 1885. 165—170. o.; H. Delbrück: i. m. III. k. Berlin, 1907. 341—388. o.; F. Lot: i. m. I. k. passim. Barbarossa Frigyes itáliai hadjárataira I. H. Delbrück: i. m. III. k. id. helyen; F. Lot: i. m. II. k. 161—167. o. Barbarossa Frigyes rövid életrajzát s benne a róla szóló fontosabb irodalmat I.: Gunst Péter: Barbarossa Frigyes, Budapest 1976. Frigyesről I. még: Friedrich Barbarossa (szerk. Günther Wolf) Darmstadt, 1975. Wege der Forschung, Band CCCXC.

109 Györffy Gy.: i. m. (Budapest tört.) 295. o. A tatárjárás idején a radnai németek, kik a tatárok mellé álltak, 600 fegyverest állítottak a tatár seregbe. (Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. k. Budapest, 1963 563. o.; SRH II. 564, 576. o.)

„iaculator in urbana”,¹¹⁰ a zólyomi vár ballistariusai,¹¹¹ vagy egy szepeői száz „balistarius”.¹¹²

Természetesen nem minden hospesből lett városi polgár. Előfordult, hogy a király a hospes fegyveres szolgálatának biztosítása érdekében őt a királyi hadakozó népek valamelyik csoportjába helyezi. A hospes szabadsága, mint tudjuk teljes (plena), a királyi hadakozóké pedig feltételekhez kötött „királyi” libertas.¹¹³ Ennek ellenére a hospesek számos esetben vállalták szabadságuk csökkentését, valószínűleg vagyonuk és biztonságuk növekedése fejében.

Chyba, Ibur, Heym, Sid, Pocus, Karachun, Illerus, Sath, Hugel, Nolch, Joanus, Clemen, Stegun és Omodias ősei III. István idejében Csehországból vándoroltak be hazánkba. II. András az udvarnokjobbágycokot megillető szabadságokkal ruházta fel őket s ezt IV. Béla is megerősítette.¹¹⁴ Az udvarnokjobbágycok a királyi udvarispánságokban dolgozó udvarnokok tisztjei voltak. Mint ilyenek fegyveresek, hadrafoghatók, bár szerepük, szolgálatuk kevésbé katonai jellegű, mint a várjobbágycoké.¹¹⁵ IV. László a Szepes megyei Vagendrúzel birtok villicusait és hospeseit a harcosok fiai (filiorum exercituantium) közé sorozza.¹¹⁶ Itt valószínűleg a szepeői lándzsásokról, vagy a turóci—liptói jobbágycikról lehet szó. III. András király a Badyn faluban lakó Ábrahám fia Miklós hospeszt az ország összes (!) hadjárataiban tanúsított hűségéért a zólyomi hadakozó jobbágycik közé emeli.¹¹⁷ Az oklevél szövege Miklós korábbi helyzetét határozottan kedvezőtlenebbnek tünteti fel, mint az újat.

Az Árpád-kori Magyarországon tehát a nemeseken kívül mások is hadakoztak. Elsősorban a határőrök, a királyi várak, az egyházi és világi nagybirtok, a királyi udvar hadakozásra kötelezett nem nemes népei, de rajtuk kívül sokan, szabad és nem szabad állapotúak, akik szükség esetén szintén fegyvert fogtak, harcoltak, s ily módon a társadalmi ranglétrán egyre fejlebb emelkedtek. Királyaink szemében a hadakozás, a fegyverforgatás volt a legfőbb érdem. Találónak állapította meg *Mályusz E.* hogy a középkori magyar társadalom rétegeinek kialakulásában a hadi érdemeknek volt döntő szerepe.¹¹⁸

Benedek esztergomi prépost a tatárok 1285-ös betöréséről írva megállapítja, hogy az Erdély felől betörő tatárok, bár egészen a Dunáig hatoltak, csak kevés nemes és a fegyverforgatásban jártas embert tudtak levágni (de nobilibus et armis uti valentibus) de a „humilis” személyek közül — ami alatt a prépost parasztokat (rustici) rokkantakat és betegeket ért — körülbelül 7000 főt megölték. A tatárok közül viszont a magyarok s a magyar seregekben harcoló egyéb fegyveresek körülbelül 26 000-et öltek meg. A tatárok az erdélyi szorosok felé menekültek, de ott a székelyek, vlachok és szászok az összes szorosokat elzárták.¹¹⁹ Benedek prépost az ország lakóit két nagy csoportban szemléli: vannak akik nemesek és harcra alkalmasak, vannak akik erre alkalmatlanok s így csekélyebb értékűek. A nemeseket nem azonosítja a hadakozókkal, a nobilis-ek mellett külön megemlíti azokat, akik tudnak a fegyverekkel bánni, fegyverbírók, egészségi állapotuk, erőnlétük, esetleg bizonyos gyakorlatuk alkalmassá teszi őket a fegyverforgatásra (armis uti valentibus). Benedek prépost azt is észreveszi, hogy Magyarország királyai és urai csapataiban nem csak magyar

110 (1273. ápr. 29. előtt) HO VIII. 150.; Reg. Arp. 2360.

111 1274. febr. 22.—szept. 3. közt, HO VI. 201.; Reg. Arp. 2461.

112 1289. *Fejér* V/3. 476.

113 *Bolla I.*: i. m. (1973 és 1974) passim.

114 1236. nov. 7. *Fejér* IV/1. 58.; Reg. Arp. 617.

115 *Borosy A.*: i. m. (1977. Agrártörténeli Szemle) passim.

116 IV. László kora *Fejér* V/3. 509. és IX/2. 678.; Reg. Arp. 3613.

117 1295. *Fejér* VI/1. 345. 346.; OL DL 105 271 és 1296. *Fejér* VI/2. 32.; OL DL 105 271.

118 *Mályusz Elemér* hozzászólása a régi magyar művészet periodizációjával kapcsolatos vitában. Művészettörténeli Értesítő. 1965. 205 és köv. o.

119 É. n. (1285) Mon. Strig. II. 419.

harcosok hadakoznak, soraiból az is kiderül, hogy az erdélyi szorosok elzárása a — nyilvánvalóan szintén katonáskodó — székelyek, románok és szászok feladata. (Számadatait természetesen fenntartással kell fogadnunk.)

IV. László megparancsolta Szatmár, Szabolcs és Bereg megyék nemeseinek és minden hadakozó és hadakozásra köteles lakosának, hogy fegyvert fogva csatlakozzanak seregéhez.¹²⁰ Az oklevél világosan megkülönbözteti a nemeseket és a többi hadakozókat s hadakozásra kötelezetteket (... univervis Nobilibus et aliis omnibus exercitantiibus, seu exercituare debentibus), szövegéből kiderül, hogy a *többieket* sem lehet elhanyagolható tényezőnek tekinteni.

Magyarországon az Árpád-korban nagy volt a fegyverforgatók száma. Nem véletlenül óvott 1291-ben a regensburgi püspök a magyarokkal való háborúskodástól — szerinte Magyarország területe minden más országénál nagyobb, népének „vadságát” (ferocitatem) nem célszerű kihívni.¹²¹

Mondanivalónkat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az Árpád-kori Magyarországon a *nem nemes* hadakozók száma és jelentősége igen nagy, s nem elhanyagolható a *nem szabad* eredetű harcosoké sem. A XI. században még nagymértékben, később egyre kevésbé hadrafoghatók a „plena libertas”-szal bíró közsabadok. Fegyverforgatók a várjobbágyok valamennyien, de a várszolgák (castrenses) egy része is. Fegyveres szolgálatot teljesítenek az egyházi nagybirtok iobagiói, a királyi uradalmak népeinek tisztjei, olykor ezen uradalmak népei, s gyakran kerül sor az erdőispánságok népeinek fegyverbe hívására is. Hadakozók — természetesen — a határőrök, s igen fontos a „plena libertas”-szal bíró hospesek s a közülük kiemelkedő, városi polgárok katonai szerepe. A XIII. században királyaink mindezen hadakozók színe-javát igyekeznek a királyi serviensek, a köznemesek sorai közé emelni s ezeknek jelentős része már korszerű, a nagyurakhoz hasonlóan nehéz fegyverzetű harcos. De még a XIII. század végén, sőt a XIV. században is vannak nem nemes állapotú hadakozók. E sokféle hadakozóból álló magyar haderőt egészítik ki a könnyű fegyverzetű pásztorkatonák, kiknek száma a kunok betelepedésével hatalmasan megnövekszik, s kiknek harcmódora és viselkedése a nyugati hadszínterek lakossága számára a X. századi magyar kalandozó hadjáratok rémületét idézi fel. E nagylétszámú és sokféleségében is — a legtöbb esetben — jól kombinált haderő bármilyen hatalom számára is nehéz ellenfélle tette a XI—XIII. századi Magyarországot.

RÖVIDÍTÉSEK

- Ann. Hist. U. Bp. = Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica.
- ÁUO = Árpád-kori új okmánytár, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzé teszi: *Wenzel Gusztáv*. I—XII. Pest, Budapest, 1860—1874.
- Endlicher = Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Ed. *Stephanus Ladislaus Endlicher*. Sangalli, 1849.
- Fejér = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studia et opera *Georgii Fejér*. I—XI. Budae, 1829—1844.
- HK = Hadtörténelmi Közlemények (Budapest).
- HO = Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiad-ják: *Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső*. I—V. Győr, 1867—1873. *Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezső*. VI—VIII. Budapest, 1876—1891.

¹²⁰ (1289) dec. 25. Kőrösszeg mellett. *Fejér* V/3. 506; Reg. Arp. 3539.
¹²¹ 121. *Fejér* VI/1. 161.

- HZ = Historische Zeitschrift (Berlin—München).
- Mon. Strig. = Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I—II. Ed.: *Ferdinandus Knauz*, Strigonii, 1874—1882. III. Ed.: *Lodovicus Crescens Dedek*, Strigonii, 1924.
- OL DL = Magyar Országos Levéltár. Budapest. Mohács előtti gyűjtemény.
- PR = A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Kiadja a pannonhalmi Szent Benedek-rend. Szerk.: *Erdélyi László*, *Sörös Pongrác*. I—XII/B. Budapest, 1902—1916.
- Reg. Arp. = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I—II/1. Szerk.: *Szentpétery Imre*. Budapest, 1923—1943. II/2—3. Szerk.: *Szentpétery Imre—Borsa Iván*. Budapest, 1961.
- Smičiklas* = *Smičiklas*, I.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomaticki Zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. II—IV. Zagrabiae, 1904—1934.
- Sopron v. O. = Sopron szabad királyi város története, 1. rész. Oklevelek és levelek. I. sor. I—VI. II. sor. I—IV. kiad. *Házi Jenő*, Sopron, 1921—1938.
- SRH = Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi prae-fuit *E. Szentpétery*, I., II. Budapestini, 1937—1938.
- Sz = Századok (Pest, Budapest).
- SzLE = Szent István-émlékkönyv: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I—III. Budapest, 1938.
- Vár. Reg. = *Karácsonyi János—Borovszky Samu*: Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-i kiadás hű hasonmásával együtt. Regestrum Varadiense exaniminum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadiensis lat. rit. Curis et laboris *Joannis Karácsonyi* et *Samuelis Borovszki* editum. Budapest, 1903.
- ZRG Germ. Abt. = Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. (h. n.) Germanistische Abteilung.
- ZW = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Von *Franz Zimmermann*, *Carl Werner*, *Georg Müller*, *Gustav Gündisch*, I—IV. Hermannstadt, 1892—1937.

АНДРАШ БОРОШИ

ПРОСТОЛЮДИНЫ И КРЕПОСТНЫЕ В СОСТАВЕ ВЕНГЕРСКОГО ВОИНСТВА В ЭПОХУ АРПАДА

Резюме

В средневековой Европе ведение войны было главным образом функцией дворянства, но в средневосточных европейских армиях воевали не только исключительно дворяне. Свободные простолюдины в эпоху великого переселения народов не были и не стали безоружными и после формирования феодализма. Кроме престонородья и свободных воинов существовали также и воины не свободного состояния (крепостные), и иной раз они играли весьма важную роль, так например, министриалы в Германии. Как установлено венгерской исторической литературой, в эпоху Арпада и на территории нашей родины воевали народные элементы — простолюдые и крепостные. Выделяются в этой области труды Илоны Болла.

В источниках мы находим многочисленные данные относительно участия в военных дейст-

виях простолюдинов и крепостных. Короли Венгрии возводили в королевские сервиенты, составившие позднее сословие рядового дворянства, многих таких воинов неблагородного или несвободного состояния, которые совершили доблестные подвиги. Были среди них крепостные (вольные простолюдины, имевшие королевскую отпускную грамоту), несвободные замковые слуги, королевские пограничники, королевские вотчинные чины и воины, лесники, охотники, сокольники, встречаются среди них также и золотари и рыбаки.

Число воинов неблагородного происхождения в Венгрии эпохи Арпада весьма велико, и нельзя пренебречь числом воинов несвободного происхождения. В XI веке еще в большом числе могут набираться на войну, а позднее во всё меньшей мере вольные простолюдины, располагавшие «*plena libertas*». Ставятся под ружьё все крепостные, а также и часть замковых слуг. Несут воинскую повинность иобагионы церковных поместий, должностные чины дворового люда королевских вотчин и иногда также и дворовый люд, и часто несёт воинскую повинность люд лесничеств. Ставятся под ружьё и пограничники, и велика воинская роль иноземных поселенцев в Венгрии (хоспесов) и вышедших из них бюргеров. В XIII веке венгерские короли стремились лучшую часть воинства возвести в ранг королевских сервиентов, рядовых дворян, и значительная часть их имеет уже современное тяжелое вооружение, как и у крупных магнатов. Но даже в конце XIII века, более того и в XIV веке ещё есть воины недворянского состояния. Это венгерское воинство, состоявшее из воинов разнообразного происхождения, дополняется воинами-пастухами с легким вооружением. Венгерское воинство XI—XIII века несмотря на его большую численность и многообразность состава, можно было хорошо комбинировать, что сделало Венгрию грозным противником любой державы.

András Borosy

KRIEGFÜHRENDE VOLKSELEMENTE GEMEINEN UND NICHTFREIEN URSPRUNGS IM ZEITALTER DER ÁRPÁDEN

Resümee

Im mittelalterlichen Europa war das Kriegführen hauptsächlich die Aufgabe des Adels, jedoch kämpften in den mittelalterlichen europäischen Heeren nicht ausschließlich Adelmänner. Die Gemeinen waren zur Zeit der Völkerwanderung nicht ohne Waffen und wurden nach der Ausbildung des Feudalismus keineswegs zu waffenlosen. Ausser den gemeinen und freien Kriegern existierten auch nichtfreie Kriegführende und hier und da kamen sie zur sehr wichtigen Rolle, so. Z.B. in Deutschland die sog. Ministeriales. Nach der Feststellung der ungarischen Geschichtsliteratur führten die gemeinen und nichtfreien Volkselemente zur Zeit der Árpáden auch in unserer Vaterlande den Krieg. (Hervorhebend ist die Tätigkeit von Ilona Bolla hinsichtlich dieser Fragen.)

In den Quellen sind manche, auf das Kriegführen der Gemeinen und nichtfreien beziehenden Daten auffindbar. Zu den *Servientes regis*, den späteren niederen Adelmännern wurden von den ungarischen Königen solche Personen gehoben, die als nicht adelige, oder nicht freie Personen Heldentaten durchgeführt hatten. Darunter waren *Jobbagiones Castri* (über königliche, *Libertas* verfügende Gemeinde), nichtfreie *servi castri*, königliche Grenzwächter, Ämter und Krieger auf königlichem Gute, Waldwächter, Jäger, Falkenjäger, sogar Goldarbeiter und Fischer.

In Ungarn der Árpáden war die Zahl der nichtadeligen Kriegführenden sehr gross und kann auch die der nichtfreien Ursprungs nicht vernachlässigt sein. Die über *Plena Libertas* verfügende Gemeinde waren in XI. Jh. noch in hohem Masse, später immer weniger zum Waffendienst zu stellen. Diensthabende waren die allen *Jobbagiones Castri*, aber auch ein Teil der *Servi Castri*. Bewaffneten Dienst leisteten die *Jobbagiones* der Kirchlichen Besitze, die Ämter der Völker der königlichen Güter, zuweilen auch die Völker dieser Güter und manchmal die Völker der Waldverwaltungen. Kriegführende sind auch die Grenzwächter und ebensowichtig ist die Rolle der *Hospes* und die aus ihnen stammenden städtischen Bürger. Im XIII.-ten Jh. streben die ungarischen Könige die besten Elemente zu den „*Servientes regis*“, den niederen Adeligen aufheben; deren Waffen sind im hohem Masse zeitmässig und den der grossen Feudalherren ähnlich. d.h. schwere Waffen Jedoch sind auch am Ende des XIII. Jh.-, sogar im XIV. Jh. nichtadelige Krieger. Diese aus Kriegern bunten Ursprungs bestehende ungarische Wehrmacht ergänzen die Hirtensoldaten mit leichten Waffen. Die ungarische Wehrmacht war im XI—XII. Jh. grosser Stärke und trotz ihrer Mannigfaltigkeit gut zu kombinieren und bedeutete Ungarn für irgendwelche Macht einen schweren Gegner.